

„A MAGASBA EMELKEDŐ TEMPLOM...” GLATTFELDER PÜSPÖK ÉS FOERK ERNŐ SZEGEDI TEVÉKENYSÉGE

BEVEZETÉS

Foerk Ernő a 20. századi magyar templom-építészet egyik legmeghatározóbb alakja. Noha fő műve országos hírnévnek örvend, tervezője ma már kevésbé ismert. Ő maga evangélikusnak született Temesváron, majd munkássága során katolizált, amiről így írt 1906. december 31-én naplójában: *Örülök, hogy elhatároztam magam az át-térésre – legalább nincs már hazugság az életemben – ott vagyok, ahová mindig vágyott a szívem.*¹ Ekkoriban írta azt is az egyházi művészetről, hogy [...] *csak vallásosan érző művészekről lehet igazi egyházi művészetet is várni, csak aki igazán hisz alkotása magasztos eszméiben, csak az tudja ezt a vallásos érzést a nézőben is fölébreszteni. Tehát első sorban vallásos művészeket kell nevelnünk, hogy vallásos művészetünk legyen.*²

Glattfelder Gyulával már püspöksége előtt kapcsolatba került, melyre szintén egy naplóbejegyzésből következtethetünk. 1910. március 11-énél olvasható: *Glattfeldernél jártam tájékozódni, mikor dől el a Szt Imre.*³ Püspökként együttműködésük Temesváron kezdődött,⁴ mivel az új szeminárium és bérpalota terveivel ő nyert 1913. szeptember 25-én,⁵ majd folytatódott Szegeden, ami azt jelenti, hogy az 1910-es évektől Foerk Ernő haláláig, 1934-ig, a püspök és az építész mindvégig kapcsolatban voltak. Számítatlan dokumentum bizonyítja mindezt. Fentmaradt többek között egy olyan levél, melyet Glattfelder püspök Rómából, a *Hotel Minervából* írt Foerk Ernőnek, akinek a válaszát várta római ott tartózkodása alatt. *Ha közvetve valami felvilágosítást kíván s hét-*

1 Napló, 33. Foerk Ernőről készült portrék a *Mellékletben* (1., 2.).

2 Foerk 1909, 18.

3 Napló, 42. Ebben a bejegyzésben a budai Szent Imre kollégium tervezésével kapcsolatban írt Foerk Ernő, mivel ő is részt vett a pályázaton.

4 Temesvárról ezt írta 1911. december 31-én: *Végül említenem kell, hogy még egyszer próbálom szerencsét szülővárosommal. Annak ellenére, hogy eddig semmibe se vettek, s inkább másokkal rontották szép városunkat, a polgármester felszólítására még egyszer részt veszek egy szűkebb templom pályázaton, ahol csupa olyan hírneves építészek vannak, szerepelnek, mint Székely városi mérnök, Hettyei mérnök vállalkozó, Salkovitz a közmunkák tanácsától és jómagam, aki, rajtam kívül, egyik sem épített még templomot! Vederemo!* In: Napló, 51.

5 Faragó 1925, 161.

*főn-kedden ír, az a levél még itt talál (Hotel Minervában).*⁶ A levelekből kiviláglik, hogy egymás iránt kölcsönös tisztelettel viseltettek. Mindketten hazájukat szerető, tevékeny emberek, sok közös vonással – többek között a német származás, Temesvár – patrióták voltak. Hazafias meggyőződése nyilvánvaló; 1929-ben írta Foerk az általa közreadott tankönyv előszavában Trianonról:

*Mert azt hiszem, nincsen igazságosan gondolkodó ember, ki a történeti Magyarország történeti emlékeit tőlünk magyaroktól megtagadni merné. Trianon minden igazságtalansága, szomszédaink minden erőszakossága nem tudja megsemmisíteni azokat az érzelmi és kulturális kapcsolatokat, melyek a jelenleg elszakított országrészeket az ezeréves Magyarországhoz fűzik. Én is ennek az egységes történeti Magyarországnak emlékeit adom, mert erős a hitem, hogy ami igaz volt a múltban, az igaz lesz a jövőben is.*⁷

Foerk Ernő ismerte a történelmi Magyarországot, tanárként nyári műemléki felméréseket – *felvételi kirándulást* – szervezett hallgatói számára. Hazafias szemléletét Pálóczy Antal építésznek 1907 novemberében írt egyik levele szintén világosan igazolja, melyben Árpád vezér halálának 1000. évfordulójára állt elő egy építészeti javaslat: *Hirdesse a jövő polgárainak, hogy végre valahára a magyar nemzet is öntudatra ébredt, hogy ezentúl önmaga akarja intézni sorsát, hogy megunta már az osztrák szövetséges örökös gyámkodását és lekicsinylését.*⁸ Pálóczynak írt levele azért különösen fontos, mert magyarázatot találhatunk benne arra, hogy Foerk Ernő számára mit jelentett a templomokhoz szorosan kapcsolódó tornyok szimbolikája, vagyis lehetőségünk van arra, hogy megérsük, hogy a szegedi Fogadalmi templomnak miért ilyen monumentálisak a tornyai. Amikor a levelet írta, már túl volt a Fogadalmi templom tervpályázatán,⁹ akkor még nem gondolhatta, hogy mégis ő lesz a főépítész. Több lehetőség is felmerült az ismert építészek közül, többek között *Pecz Samu* neve,¹⁰ végül úgy alakult, hogy Foerk Ernő kapott felkérést.

6 Glattfelder püspök levele a *Függelékben* (1.) olvasható. Noha évtizedekig dolgoztak együtt, mindvégig magázták egymást.

7 Foerk 1929, 4.

8 KM, 20.604./2., 8. A levél a *Függelékben* (2.) olvasható.

9 A pályázatot 1903-ban írták ki, melyre ő *Sándy Gyulával* két pályázatot adott be (*Dicsértesség* – III. díj, *Szebb lesz* – Megvételre ajánlott terv). A díjjal elismert terv egy neogótikus stílusú templom lett volna monumentális toronnyal, homlokzati rózsablakkal. In: Fejér – Ritter 1906, 1-29. A Magyar Építészeti Múzeumban megtalálható Foerk Ernő vázlatfüzete is, melyben a Fogadalmi templommal kapcsolatban több rajz is van. Ezek között van olyan is, amit centrális szerkezetű, kápolnakoszorús, kerek templomként, homlokzati toronypárral képzelt el Foerk Ernő. A tervvázlatok a *Mellékletben* (3.) láthatóak.

10 Ezt igazolja *Keresztes István*, a Kereskedelemügyi Minisztérium műszaki főtanácsosának levele, melyet *Dr. Lázár Györgynek*, Szeged polgármesterének a templom építési munkáinak művezetésével kapcsolatban írt. A levél a *Függelékben* (3.) olvasható. Lázár polgármester főleg a miniszteri tanácsosokkal tartott fent jó kapcsolatot, mivel *Jól tudta, hogy az ügyeket a miniszteri tanácsosok intézik, rajtuk fordul meg minden, ők referálnak.* In: Sz. Szigethy é. n., 66.

A székesegyház legmeghatározóbb építészeti sajátossága valóban a magas toronypár, a templom ezzel Szeged legsajátosabb, legjellegzetesebb szimbólumává vált. Az építkezés során tulajdonképpen a Schulek-féle tervek épültek meg, amit *ő nagyon száraznak tartott*,¹¹ ugyanakkor az általa elképzelt és a Foerk Ernő tervei alapján megvalósult templomhoz képest itt látható az egyik legszembetűnőbb eltérés. Emiatt alakult ki rengeteg vita, emiatt kapott számtalan méltatlan kritikát. A különbséget és a végeredményt mindenki érzékelte/érezkelheti; mert valóban magas tornyai vannak a Fogadalmi templomnak. Arra a kérdésre viszont eddig senki sem kereste a választ, hogy mi lehetett az oka és miértje ennek a változtatásnak. Mire gondolhatott Foerk Ernő, amikor a Dóm terveit átrajzolta? Mit jelképez Foerk Ernőnél, a művészetére általában jellemző, monumentális torony? A dolgozatban erre a kérdésre keressük a válaszokat korabeli dokumentumok, a sajtóban megjelent híradások és levelezések alapján.

Foerk Ernőről a legutóbbi időkig szinte alig jelent meg újabb publikáció. Születésének 150. évfordulója alkalmából konferencia volt Budapesten, egykori munkahelyén, a *Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipar Iskolán*,¹² de mi sem mehettünk el szó nélkül gazdag életműve mellett, mivel legfőbb alkotása, mely a két világháború közötti Magyarország szimbóluma,¹³ a Szeged-Csanádi Egyházmegye székesegyháza is egyben, őt magát pedig hirtelen halála után itt helyezték örök nyugalomra; sírja az altemplomban található. Jelen dolgozatunkkal a nagyszerű építészmérnök, tanár és családapa előtt is szeretnénk tisztelni, aki Károly nevű fiát az első világháború folyamán veszítette el. 1917. november 1-jén ez áll a naplóban: *A templomból hazatérve ott találtuk Károly fiam tisztiszolgáját: Károly október 21-én ellenséges szilánktól találva hősi halált halt.* December 12-én: *Megjött Károly fiam halotti levele. Katonatemetőben fekszik. (A Wocheini tó partján).* December 31-én hosszabban írt: *Szomorú karácsony, szomorú újév. Nehéz elhinni, hogy Károly fiunk meghalt; még nehezebb megszokni. [...] Mama még most sem akarja elhinni, hogy nem látja többé. [...] Mi többiek pedig szenvedünk és tönkremegyünk. De tönkremegy az ország is, mert lehetetlen, hogy még sokáig bírjuk egy egész világgal szemben.*¹⁴ Különös, hogy a róla szóló életrajzi összefoglalókból ez az epizód ki szokott maradni!

A sok támadást később is bátran viselte, mert szerette a művészetét, a munkáját, annak a tudatában tevékenykedett, hogy állandóan megkérdőjelezi hozzáértését, művészi érzékét. Már 1913 végén is írt erről naplójában: *Szeged fogadalmi templom halad. A tanács elfogadta az én átrajzolt tervemet a kivitel alapjául, így most van al-*

11 1913. január 27.: *Tanulmányokat csinálók a fogadalmi templom kiviteléhez – Schulek terve nagyon száraz; rosszabb, mint a vázlat – úgy látszik, csak ezt készítette az öreg; az egész 100-as terveket pedig fia, a „Hans” készítette.* In: Napló, 56.

12 „Két lény lakozik bennem, az egyik az alkotó művész, a másik a bűvárkodó, tanulmányozó tudós ember” Konferencia Foerk Ernő születésének 150. évfordulóján. Szent István Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Kar, Budapest, Thököly út 74. A épület, Díszterem, 2018. november 20. A konferencia előadásai az *YBL Journal of Built Environment* 7. kötet (2019): 2. kiadásában jelent meg.

13 Baldavári 2018, 29.

14 Napló, 71.; Foerk Károly 1898. november 2-án született. *Este fiam született.* In: Napló, 3.

*kalmam jót és szépet csinálni. Hozzá is fogtunk derekasan, s most már kint vagyunk a földből. Jövöre – remélem – elérjük az egyenest! A helyi sajtó minden mozzanatot szenzációéhesen kiszínezi – nem igen bánt – tudom, mit akarok s mit tudok. A tervekről most készülnek a különlenyomatok az Ép. Ip.-ban, hogy végre beszámolhassak a munkámról.¹⁵ Díjakkal és méltatásokkal nem halmozták el. Ez a gazdag, eredményes élet sajnos, nem részesült a külső elismerések olyan mértékében, mint ami megillette volna. Az Egylet 1907-ben nyert Ybl-érme, az Andrássy-szobor talapzat tervezéséért kapott Ferenc József rend egyáltalában nem állottak arányban Foerk Ernő művészi teljesítményeivel. Egyedül a háború utáni években a nagy kultuszminiszter alapította Korvin-koszorú birtoklása adhatott némi ellensúlyozást azért a feltűnően kisméretű elismerésért, amely különben Foerk Ernőt életében hosszú éveken át feltűnően kísérte. Lehet azonban, sőt valószínű, hogy ő ezt nem is érezte annyira, mert ennél többet jelentett számára a kartársak és tanártársak megbecsülése, családjá ragaszkodása és tanítványai szeretete.¹⁶ Mi lehetett ennek az oka? Erre a kérdésre naplójából kapjuk meg a választ. 1907. január 29-én írta: *Ma jelent meg az Andrássy szobor kitüntetettjeinek névsora. [...] – csak én nem! – Hát tényleg csak az kap, aki utána jár? Aki tolakodik? – akkor inkább nem kérek belőle – többre tartom magamat, semhogy odáig süllyedjek!* Majd február 6-án: *Délben megjött a Ferenc József rend. Nagyon sajnálom a jó barátaimat, akik tovább nem sajnálkozhatnak rajtam.* Február 9-én: *Temesvár polg.mestere a polgárság nevében sürgönyözött – gratulált! De nagy márka lehetek én most!* Február 10-én: *Úgy látszik, ez a kis arany vacak a világ szemében többet számít, mint egy egész, munkás élet. – Szegény világ!¹⁷**

A Dóm szentélyéről 2017-ben jelent meg az *Eszme, jószág, erő, oltalom*,¹⁸ majd 2018-ban *Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége* című dolgozatunk, melyben a püspök egyik írása, prédikációja alapján, mely általánosságban egy templomról szól, próbáltuk meg bemutatni a Fogadalmi templomot.¹⁹ Ennek az volt a célja, hogy olyan fogalmakat használjunk a templommal kapcsolatban, melyek a püspöktől származnak! Ez a dolgozat tulajdonképpen folytatása a fent említett munkáknak.

I. ASSZOCIÁCIÓK A FOGADALMI TEMPLOM TORNYAIVAL KAPCSOLATBAN

A székesegyház tornyaitól általában azt szokták megállapítani, hogy a homlokzathoz képest aránytalanul magasak. Erre a jelenségre szinte mindenki felfigyelt. 1929 májusában a *Délmagyarország* által megkért kritikus, *egy budapesti műépítész* így írt:

15 Napló, 58.

16 M. P. 1934, 47.

17 Napló, 33.

18 Horváth 2017, 33-102.

19 Horváth 2018, 27-78.

– Az eredeti tervből rosszul értelmezett románstílus bontakozott ki, amelynek méretei sem adnak harmonikus egységet. Túldimenzionált kampanillék valósággal agyonnyomják a templomot, a románstílus nyílt, levegős, széles formáiban nemes patetikus vonalak helyett számtalan szögélés forgácsolja szét a hatást s a lineáris architektúra belevegyítésével nyugtalanná, zavarossá válik a felület.²⁰

1932-ben, Szőnyi Ottó művészettörténész, katolikus pap leginkább csak sztereotíp kifogásait írta le az általa közreadott tanulmányban, mely *A szegedi Fogadalmi templom* címen jelent meg.

Ha vonaton Szeged felé közeledünk, már messziről feltűnik a fogadalmi templom, és pedig mint egy szépen tagozott, tömegesen tömör építészeti csoport, melynek kupolás középső teste mellett két nyúlánk torony áll őrt. [...] De egészen más látványban van részünk, amint a klinkereinek komoly, sőt kissé komor színeivel nyugodtan ható árka-dos udvar kapuján belépünk. Ott áll előttünk egymástól messze két hatalmas torony, közöttük egy vékonypénzű, alacsony orom, melynek alján alacsony árkádok a bejáratot jelzik. Ez volna a templom teste, homloka. A kupolának ebből a nézetből semmi nyoma. Az egész úgy fest, mintha a templom csak tornyokból állna. Igaz, hogy a jó népek nagyon tetszik a magas torony és enélkül nem is templom a templom, de a kéttornyú templomoknak olyan hatalmas építészeti hagyományai vannak, például éppen abból a korból is, amelynek stílusában a szegedi templom épült, hogy azokat a homlokzat hatásának feláldozása nélkül mellőzni nem lehet. Nézzük csak a zsámbéki, lébényi, jáki templomokat, vagy akár az ócsait, melyet éppen Foerk restaurált és látni fogjuk, hogy a két torony között homlokzat van, mely felmagasodik és egyenrangúságot követel a tornyokkal a homlokzat monumentális alakításában. [...] Persze meg kellett volna gondolni, hogy azoknak a régi templomoknak főhajószerűsége és magassága arányban van a tornyok vaskosságával, de nem lehet arányban a mai plébániatemplom liturgiái követelményei miatt oldalt terjeszkedő, felfelé spórolós méretekkal. Ezért került a két torony nagyon messze egymástól és ezért zsugorodik össze közöttük a hajó. Ezt Schulek jobban megérezte, mint Foerk, mikor a főhajó ormát két szárnyfal útján összekötötte a tornyokkal és az előcsarnok árkádját az egész hajófronton öt nyílással végigvitte.²¹

Jó példa erre az érzékenységre Varga József 1974-ben közreadott gondolata, aki mi-közben kritizálja az építész stílusát, a miéltre ő sem kereste a választ!

Csak tovább rontotta a helyzetet a tornyok lényeges, 76 m-ről 93 m-re történő megnövelése, amelyek még így hátrább helyezve sem hagyják érvényre jutni a mellettük szinte

²⁰ Miért kallódott el a fogadalmi templom építésénél sok minden szépség és érték. In: Délmagyarország, 1929. május 19. 5.

²¹ Szőnyi 1932, 28.

*eltörpülő homlokzatot. Egymástól távol helyezve ugyanakkor képtelenek megteremteni a remélt monumentális tömeghatást.*²²

A Fogadalmi templom különösen magas, eredetileg nyolcszögűnek tervezett torony sisakját gúnyolódva többek között *süvegucornak*,²³ *fogpiszkálónak* is nevezték.²⁴ A lényeg, hogy Foerk Ernő ennél a részletnél mindent megtett, hogy az ő elképzelései valósuljanak meg. A Délmagyarországban 1914 márciusában, az élelmes üzletembernek nevezett építésről, *Foerk megdolgozta a nagybizottságot* címmel írtak:

*Az én véleményem szerint a Schulek-féle tervek követendők a közgyűlés állásfoglalása szerint, már pedig ettől Foerk kétségtelenül eltért. Mivel a legtöbb eltérés a torony megoldásában van, ezt csak később tárgyaljuk. [...] Ezután a kupola mellett levő két kisebb torony alakját tárgyalták, amelynek kiképzése megegyezik Schulek legutóbbi tervével. A törpe galériákra vonatkozó változtatást is elfogadja a bizottság. Majd a toronyok alaprajzait és tervrajzát mutatja be Foerk. Tudvalevő dolog, hogy ennél a pontnál van a legnagyobb eltérés Schulek és Foerk között. A közgyűlés határozottan követelte, hogy itt Schulek tervei érvényesüljenek. Foerk ennek dacára egy újabb toronytervezetet készített, amely ugyan immár nem süveg alakú és fogpiszkáló jellegű, mégis különbözik Schulek tornyaitól. Ebben az ügyben azonban már nem döntött a nagybizottság, hanem az elnök indítványára egy öttagú szakbizottságot küldöttek ki, amely kizárólag a torony-üggyel fog foglalkozni. A bizottság tagjai a következők lettek: Tóth Mihály, Csernovics Agenor, Back Bernát, Malina Gyula és Tóbiás László.*²⁵

Pár nappal később már arról olvashatunk, hogy elfogadják Foerk terveit:

*A fogadalmi templom tervei ügyében Gaál Endre dr. tanácsos referált. Beterjesztette a fogadalmi templom-bizottság azon javaslatát, amely egyben a tanács javaslata is, hogy a templom tornyának a kivételével a részletek kivitele alapjául Foerk Ernő tervvariánsait fogadják el.*²⁶

A hosszú, meddő vitákat az első világháború ideiglenesen megszakította, az építkezések is emiatt leálltak. A munkálatok a háború után már egy teljesen meg-

22 Varga 1974, 16.

23 A fogadalmi templombizottság ülésén hangzott el Pillich Kálmán törvényhatósági bizottsági tag véleménye, aki azt mondta, hogy az egész templomot kiforgatják az eredeti román stílből és a torony olyan közönséges süvegucor alakú torony lesz, mint amilyen a rókusi templomnak van. In: Délmagyarország, 1914. február. 7. 5.

24 Foerk ennek dacára egy újabb toronytervezetet készített, amely ugyan már nem süveg alakú és fogpiszkáló jellegű, mégis különbözik Schulek tornyaitól. In: Délmagyarország, 1914. március 19. 6.

25 Délmagyarország, 1914. március 19. 6.

26 Zajos közgyűlési vita a vásárcsarnok körül. – Elintézték a fogadalmi templom ügyét címmel jelent meg a tudósítás. In: Délmagyarország, 1914. március 27. 6.

változott hangulat hatása alatt folytatódtak, mindent áthatott/felülírt Trianon, de a Foerckel szembeni vádaskodásoknak nem volt vége. Még 1929-ben is arról írtak a *Délmagyarországban*, hogy *Revízió alá kell venni Foerk Ernő szerződését és a művészi munkák megbíráására és átvételére sürgősen zsűrit kell felállítani.*²⁷ Mindenesetre a korabeli szóhasználat, szimbolikus értelmezések megváltoztak, ekkoriban már minden Trianonhoz kapcsolódott.

A templom tornyairól többek között a Temesvárról kiutasított, Szegeden tevékenykedő Glattfelder Gyula csanádi püspök többször is szólt sajátos értelmezésben.²⁸ Egy ilyen korai megnyilatkozásáról akkor olvashatunk, amikor felkerült a kereszt az egyik toronyra:

*Ez a kereszt [...] fölemelkedik a magasba, hogy onnan hirdessen tanítást a városnak, az országnak, sőt – mivel sajnos, de átragyog a trianoni határokon –, a határontúli részeknek is. Úgy emelkedik majd a magasba, mint egy könyörgő kéz és hirdetni fogja, azt az erőt, amely egyedül képes minden emberi szándékot valóra váltani.*²⁹

Ezen az ünnepségen Foerk Ernő is személyesen részt vett. A *Délmagyarország* erről így tudósított:

*Foerk Ernő [...] felment a toronyállvány legmagasabb fokára, [...] felbontott egy üveg pezsgőt, [...] és harsány hangon kiáltotta: – Isten dicsőségére! Az üres poharat messze eldobta magától és az sértetlenül esett le a földre a közel százméternyi magasságból. A második pohár pezsgőt „a magyar királyra”, a harmadikat az ország és a város polgárraira ürítette Foerk Ernő.*³⁰

²⁷ *Délmagyarország*, 1929. május 19. 5.

²⁸ *Cesare Orsenigo* apostoli nuncius 1928. december 3-án írt levelet *Pietro Gasparri* bíboros államtitkárnak az egyházmegyéék rendezésének tárgyában. A jelentésben arról olvashatunk, hogy Glattfelder, aki Temesváron (*Timisoara*) székelt, néhány évvel később rosszul viselve a román fennhatóságot, átköltözött Magyarországra, Szegedre helyezve székhelyét: elvesztve ezzel a román területen maradt 154 plébániának a kormányzását, mivel a román kormány nem engedte meg, hogy Magyarországról folytathassa az egyházmegye román részének az irányítását. Ebből a levélből az is kiderül, hogy az egyházmegye nevét Glattfelder püspök kérte. Csak a Csanádi egyházmegye venné fel Romániában Temesvár nevét: de ez nem teremt nehézséget, mert hát Glattfelder püspök kéri, hogy a magyar rész fenntartsa Csanádnak a nevét. A levél eredeti részlete: *A differenza degli altri due Vescovi, l'Ordinario di questa diocesi, che risiedeva a Temesvár (Timisoara), dopo alcuni anni, mal sopportando il dominio rumeno, si trasferì in Ungheria, fissando la sua residenza a Segedin: perdetto così il governo delle 154 parrocchie rimaste in territorio rumeno, non permettendo il Governo rumeno che dall'Ungheria continuasse a governare la parte rumena della diocesi. [...] Solo quella di Csanád assumerebbe in Rumenia il nome di Timisoara: ma questo non crea difficoltà, perché il Vescovo Glattfelder chiede anzi di riserbare alla porzione ungherese il nome di Csanád.* In: S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, 1924–1938, pos. 43. fasc. 42. f. 73v., 74v.

²⁹ Feltették a keresztet a fogadalmi templom egyik tornyára. Glattfelder püspök beszéde. In: *Délmagyarország*, 1925. november 26. 3.

³⁰ Uo. 3. Az eseményről Foerk 1925. november 25-én írt: Szeged: Keresztfeltétel d.e.; este munkások vacsorája. Püspök úr vasárnapra hitt meg. In: *Napló*, 91.

Gróf Zichy Gyula kalocsai érsektől is ismerünk egy szimbolikus értelmezést, melyet a *Szegedi Katolikus Tudósító*ban olvashatunk:

*Az új dómnak égbenyúló tornya **Krisztus Király felkiáltó jele**. Azé a királyé, kinek e nép földjét, földjének hozamát, dalos munkakedvét, hazájának forró szeretetét, hitét, bizalmát és üdvét köszöni s akitől a trianoni gyászban, nemzetének minden fájdalmában és a csonka haza válságai közt is rendületlen hittel várja és reméli a szebb magyar jövőt.³¹*

Mandola Aladár szegedi művészettörténész, a *Szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet* tanára azt írta:

A két torony magasabb, mint ahogy tervezték. Megszállott vidékről is látni, mint két ujjat az égre mutatva a magyar igazságért.³²

A két felemelt ujj, Horthy Miklós esküre emelt kezeit szimbolizálja, akinek a Demeter-torony oldalában volt látható, a Zala György és Foerk Ernő által tervezett, *Nemzeti Megújulás* emlékműve, melyen Horthy Miklós egész alakban volt ábrázolva esküre emelt kézzel. A jelenet 1919. június 5-ének, a *Nemzeti Megújulás* napjának állított emléket.³³ Erről az emlékműről, mely országos adakozásból készült, naplójában ezt írta 1926. május 12-én: *Zalánál a Horthy-emlék dolgában, a kormányzó maga is ott volt és érdeklődött.³⁴* A két művésznek több közös munkája is volt Budapesten. Zala György felkérésére Foerk Ernő készítette el az Országház északi, majd később a déli oldalán látható *Andrássy Gyula* és *Tisza István* szobrának talapzatát.³⁵

Végezetül Sík Sándor piarista paptanár is írt a toronyokról, vele kapcsolatos asszociációit *Szegedi Óda* című versében olvashatjuk, melyet 1940-ben jelentetett meg. Ezek a gondolatok Mandola Aladár közlésére emlékeztetnek:

*Látlak már messziről integetni újra
Fogadalmi Templom két felnyújtott ujjá,
Szentegyház a homokon.
Szeged, híres város, nekem édes város,
Tápéval, tanyával, éggel is határos,
Köszöntelek, otthonom!³⁶*

31 Zichy 1931, 258. Noha a templom Szűz Mária tisztelésére van felszentelve, Krisztus Király is azonos hangsúllyal lett megjelenítve a templomban. In: Horváth 2017, 52-53.

32 Mandola 1936, 78.; Mandola Aladáról bővebben Horváth 2017, 44.; Horváth 2018, 50.

33 Horváth 2013-2014, 108-115.; Ezen a napon vette át Horthy Miklós a hadügyi tárcát Károlyi Gyula kormányában, és megkezdődött a *Nemzeti Hadsereg* megszervezése. Vö. Jankovich 2019, 53.

34 Napló, 92.

35 1901. március 27-én Foerk írta naplójában egy lábazzal kapcsolatban: *Zala írt: vasárnap jöjjenek*. In: Napló, 9.; Baldavári 2018, 29.; Szatmári 2014, 106. Ezek az emlékművek a második világháború alatt ugyan megsérültek, majd elbontottak, de mára helyreállították azokat.

36 Sík 1976, 469.

II. STEINDL IMRE FOERK ERNŐ EMLÉKEZETÉBEN

Foerk Ernő fiatal építészként 1892 és 1902 között *Steindl Imre* tervezőirodájában tevékenykedett, és az Országház belső dekorációinak munkálataiban vett részt.³⁷ Hogy munkája mire terjedt ki, azt halála után, kortársai foglalták össze:

*Három esztendő leforgása után visszajön hazájába [Bécsből, a Képzőművészeti Akadémiáról] és Steindl irodájában az új Országház belső kiképzésén dolgozik. Kitűnő formaérzéke, mesés rajztudása és óriási munkabírása itt ebben a munkakörben teljesen érvényesülnek. A részletképzésben, a bútorok, csillárok, vasrácsok rajzai, a csempealkítások és a finoman összehangolt polychromia mesterét látjuk itteni munkáiban.*³⁸

Ezeket a terveit és alkotásait még nem hasonlították össze a szegedi Dómban látható motívumokkal, pedig nyilvánvalóan rendkívül nagy az átfedés, az azonosság.³⁹

Hogy munkássága során Foerk Ernő mire törekedett, azt 1927-ben, az Országház felsőházi termében, Steindl Imre halálának 25. évfordulóján megrendezett emlékkonferencián elmondott beszédéből érthetjük meg. Itt ugyanis azt láthatjuk, hogy amit Steindl-lel kapcsolatban említ, azt képviselte ő maga is, tehát azt láthatjuk, hogy tulajdonképpen saját magáról, művészetéről, annak legfőbb jellemzőiről beszél. Elsőként az építész munkájának nehézségeiről:

*Mélyen át volt hatva attól az igazságtól, hogy az építész a megalkuvások, a kompromisszumok művészete, mert sokkal inkább mint bármely más művészeti alkotásnál, a tervező fantáziája meg van kötve a cél, az anyag és a rendelkezésre álló összeg hármasszögével.*⁴⁰

Az ünnepi beszéde során elmondott gondolatokat egy 1928-ban, Glattfelder Gyula püspöknek írt mondata is összeköti, melyben saját művészetéről szolt:

*Az építész, ez a szerencsétlen művészet, a kompromisszumok, a megalkuvások művészete és a szegény építész hiába rajzol, hiába tervez – csak azt valósíthatja meg, amihez az építető – a mecénás – megadja a pénzt. Pénz nélkül nincs építészeti alkotás.*⁴¹

³⁷ A munkák elkészültéhez egy igen népes irodának kellett dolgoznia, ám a döntések Steindl kezében összpontosultak. Steindl mellett a dekorációk kidolgozásában és megrajzolásában fontos szerep jutott Santhó Istvánnak, valamint Foerk Ernőnek. Steindl felügyelete az összes alaprajzot, metszetet, homlokzatot, sablont, részletrajzot. In: Kapitány Horváth 2017, 18.

³⁸ M. P. 1934, 47.

³⁹ Az Országházban látható bútorok és a Fogadalmi templom festett motívumai a *Mellékletben* (4., 5., 6., 7., 8.) láthatóak.

⁴⁰ Foerk 1927, 306.

⁴¹ SZCSEL VII. 15. 52/1928. A levelet 1928. január 26-án írta Foerk. In: Horváth 2017, 94-95.

Ez a szempont viszont már jóval korábban is megtalálható naplójában, 1909. december 31-én így írt erről:

Különösen az építésznek, aki mindig csak az építető révén valósíthatja meg gondolatait. Ha mégolyan szépet tervez, s nincs, aki fölépítteti, hiába dolgozott, mert még fejlődni sem tud a puszta papíron, ahhoz tapasztalat kell.⁴²

Steindl Imre – hasonlóan Foerk is – 44 éves volt, amikor megkapta a legjelentősebb megbízást az új Országház felépítéséhez. Az építési tervek elkészítéséhez fiatalos lelkesedéssel, lankadatlan munkakedvvel látott hozzá. Az Országház épületét, miként a Fogadalmi templomét is, a Szent Korona szimbóluma, a kupola – Foerk Ernő szavai szerint – *dominálja, összetartja.*⁴³ Foerk Ernő a székesegyház nyolcszögletű kupoláját tizenhatszögűre módosította Schulek Frigyes elképzeléseihez képest, a Szent Koronát pedig nyolc ikon és nyolc drágakő felváltva díszíti. Tény, hogy a tizenhatos felosztás a Fogadalmi templom kupoláját az Országház kupolájához hasonlóvá teszi.⁴⁴ A két épület és a két művész közötti szoros kapcsolatot, a legfontosabb tartalmi párhuzamokat viszont a következő gondolatok fejezik ki:

[...] én [Steindl Imre] az új Országháznál nem akartam új stílust teremteni [...] hazánk flóráját, mezőink, erdőink és rónáink virágait akartam stilizálva alkalmazni – nemzeti szellemben, a gót stílus kereteiben [...] Amíg Schmidt minden építkezésében tisztán a forma, az architektúra érvényesül, addig tanítványa, a mi Steindlünk, színesen látja, színben érzékelteti a szerkezeti formákat is és így közelebb áll az olasz emlékek színpompájához és egyszerűsége felé, mint a mi modern felfogásunkhoz.

Mindaz, amiről Foerk Steindl-lel kapcsolatban írt, az a szegedi Dómban is látható: *Színesen vannak megoldva a folyosók, lépcsők, de még az udvarok téglahomlokzatai is.* Foerk teljesen tisztában volt azzal, hogy a Fogadalmi templom lesz munkásságának legmeghatározóbb emléke, melynek képviselőként még akár a Városi Tanáccsal is konfrontálódott már a kezdetekkor *éppen az alapkőletétel okmányának hiányos tartalma miatt.* Erről egy levél tanúskodik, melyben arról írt, hogy [...] én nemcsak a művezetéssel, hanem az épület kivitelezésével járó összes művészi és részlettervezési

42 Napló, 41.

43 Szerencsés külső megjelenése hű kifejezője a belső rendeltetésének, amennyiben a külsőleg domináló kupola alaprajzilag is – mint a korona szimbóluma – összeköti, összetartja a jobbra-balra elrendezett két házat. Az elől, a dunai homlokzaton, elhelyezett két torony közé foglalt loggia és a jobbra-balra csatlakozó földszinti oszlopos folyosók könnyed csipkézete páratlan látványt nyújt a Duna felől. A kupola belső csillogboltozata, az üléstermek és fölépcsőház gazdag márványborítása, valamint az összes helyiségek nemes színpompája méltó keretét szolgál az ezeréves nemzet képviselőtestületének. In: Foerk 1929, 213-215.

44 Az épület [az Országház] 96 méter magasba törő, ekkor még épülő kupolája tizenhatszög keresztmetszetű, így ugyanannyi pillérre támaszkodik az épületbelsőben. In: Kelecsényi 2017, 19.

*munkákkal is meg vagyok bízva.*⁴⁵ Az alábbi gondolatok is személyes meggyőződésére utalnak:

[...] *őneki [Andrássy Gyula] köszönhető, hogy a főváros szívében, a magyar Duna partján emelkedik ma az a loggiás, csipkés, megkövült szimfónia, mely minden egykori ellenkezés és megszólás ellenére is ma mint a magyar államiság szimbóluma ott szerepel a bélyegen, bankjegyen, plakáton egyaránt és ország-világ előtt hirdeti a magyarság államalkotó és kulturális hivatottságát.*⁴⁶

A rengeteg méltatlan támadás ellenére Foerk Ernő végig felügyelte és vezette az építkezést, csak Glattfelder püspök 1930. december 29-én írt levelében köszönte meg Foerk Ernő *odaadó szeretetteljes munkáját,*⁴⁷ melyre az építész 1931. január 1-jén írt levelében válaszolt. *Ezt az elismerést annál magasabbra értékelem, [...], mivel olyan helyről jön, mely [...] elsősorban hivatott bírálatot mondani munkámról. Ha egyebet nem nyertem volna, ez a levél egymagában kárpótolna minden keserűségért és meg nem érdemelt mellőzésért.* A püspök köszönőlevelében arról is szólt, hogy felkérte a hercegprímás úr Öminenciáját, *hijja meg Méltóságodat az egyházművészeti tanács tagjai közé.*⁴⁸ Ez valóban így volt, ugyanis Glattfelder püspök ezen a napon küldte el a hercegprímásnak ebben a tárgyban írt levelét, melyben méltatja és elismeri Foerk munkáját: [...] *másrészt pedig a szegedi fogadalmi templom megalkotásával Foerk Ernő az utóbbi évtizedek legnagyobb egyházművészeti alkotásával tette emlékezetessé nevét.*⁴⁹ A méltatlan támadások tekintetében is hasonló pályafutása volt a két építésznek. Foerk Ernő átérzéssel beszélt erről:

45 Foerk a Városi Tanácshoz írt levele a *Függelékben* (4.) olvasható.

46 1909. december 31-én – *Saxa loquuntur* – pályázatra készített bélyegsorozata vázlatfüzetében látható: 1. *Parlament*, 2. *Vajda Hunyad*, 3. *Nemzeti Múzeum*, 4. (Budai) *Vár*, 5. *Mátyás templom*, 6. *Kassa*, 7. *Pécsi dóm*, 8. *Esztergom*, 9. *Ják*. In: MÉM, Foerk hagyaték, Budapest. Az 1909-es pályázat nyertese Tull Ödön arató párt ábrázoló grafikája volt, a harmadik díjat *Brandmayer Vilmos* Országházat ábrázoló rajza nyerte el. In: Nikodém – Szabó 2010, 53-54. A '30-40-es években a Fogadalmi templom is felkerült a bélyegekre. *Légrády Sándor és Márton Ferenc* a lovon ülő, zászlót felemelő *Horthy Miklóst* – A FŐVEZÉR – ábrázoló bélyegen 1919 és a Fogadalmi templom – *Szeged* sziluettje látható.

47 Foerk Ernő 1930. november 18-án írt levelet Glattfelder püspököknek, melyben elküldte az *Excelenciád által kért közreműködők listáját*. Ebben a levélben az egyházművészeti tanácsot is szóba hozta Foerk, melyről arra hívta fel a püspök figyelmét, hogy annak *Nem lévén tagja...* A levél a *Függelékben* (5.) olvasható. A püspök az alábbi művészeknek köszönte meg munkájukat: *Márton Ferenc, Beszédes Ottó, Ottovay István, Tóth István, Petrovác Gyula, Fenyő Lajos, Berzenczey Domokos, Tarján Oszkár, Seenger Béla, Krausz Lajos, Zsellér Imre, Danó Károly, Fischer János és Muhits Sándor*.

48 SZCSEL I. 1. a 3071/1930. A püspök és Foerk levelét vö. Horváth 2017, 95-96. Az ajánlás ellenére a kinevezésre még hónapokat kellett várni Foerk Ernőnek. Naplójában 1931 december végén összefoglalóan ír az évről: *Furcsa, hogy Glattfelder erélyes (?) közbelépése dacára mai napig sem jött meg az Egyh.műv. Tanácsba való maghívásom. Hol akadt meg a dolog?* In: Napló, 114.; 1932. december 23-án: *Egyházművészeti Tanácsba való kinevezésem megjött – Szőnyi előadó mondja, hogy Gerevich alelnök volt a kerékkötő. – Miért?* In: Napló, 117.

49 A püspök levele a *Függelékben* (6.) olvasható.

Steindl Imre nem szerepelt a fórumon. Keveset beszélt és legkevesebbet a művészetről, sőt mintha került volna ezt a témát, amelyről mások – és különösen azok a szájművészek, akik soha semmit sem alkottak – olyan sokat és olyan belső lendülettel tudnak szónokolni.

Steindl Imréről beszédének végén így összegez: *Ebben a tekintetben igazi modern építész volt, méltó tanítványa a nagy mesternek.* Ez a gondolat azért nagyon fontos, mert Foerk Ernőt éppen nem kellő modernsége miatt kritizálták. Csak egy eklektikus művésznek tartották, és közben nem voltak tekintettel az ő modern szemléletére. 1907-ban írt levelében nagyon fontos ars poétikát fogalmazott meg, amikor Árpád vezér emlékére egy templom tervezésével kapcsolatban azt írja, hogy reméli, *nem fogják túlságosan megkötni a tervező építész kezét, s nem fogják tőle követelni, hogy a huszadik században rabszolgaiasan kopírozza a tizedik század műformáit, mert evvel csak újólag tanújelet adnánk lelki szegénységünknek.*⁵⁰ Éppen ezért a mondata miatt is alaptalanok a vele szemben megfogalmazott rendkívül éles kritikák, melyekről általában az mondható el, hogy Foerk lelkére, művészetére egyáltalán nem voltak tekintettel. Különös, de ilyen kritikát fogalmazott meg *Megyer József* piarista is Foerkkal kapcsolatban:

*És az sem csoda, hogy a templomnak nincsenek idomai: mindenfelé nyugtalanság, megbontott falfelületek, mindenütt zsúfoltság és mégis kevés mondanivaló! S belül a káosz még fokozódik: nincs egy tenyérnyi közömbös felület a falon, mindenütt szín és egymásba bonyolódó vonalak.*⁵¹

III. A SZEGEDI FOGADALMI TEMPLOM

Foerk Ernő már ismerte Glattfelder Gyulát, amikor ő Temesvárra került. Püspöki kinevezését olyan fontosnak tartotta, hogy még a naplóban is találunk ezzel kapcsolatosan bejegyzést. 1911. március 20-án írta: *Új érsek Csernoch János, új csanádi püsp. Glattfelder, a nagyváradi Széchenyi.*⁵² Nem sokkal később bizakodóan írt, remélve azt, hogy felkérést kap egy-egy jelentősebb munkára. 1911. október 29-énél olvashatjuk: *Glattfelder püsp. szívesen fogadta a toronykiépítés eseményét – úgy látszik, több irányban is fog igénybe venni.*⁵³ Valóban úgy alakult, ahogyan Foerk remélte. Több munkát bíztak rá Temesváron, többek között az új püspöki szemináriumot és bérházat, mi-

50 Foerk Ernő Pálóczy Antalnak írt levele, 9. A levél a *Függelékben* (2.) olvasható.

51 Megyer 1942, 16.

52 Napló, 48.; 1912. október 1.: *Kalocsán jártam – megköszöntem Csernochnak a pártfogását – arra kértem, hogy ha Schulekkel végleg szakítottak, ajánljon engem – megígérte. Különben azt mondta, hogy a vallásalapnál már beajánlott.* In: Napló, 54.

53 Napló, 50.

közben Szegeden is felkérését kapott a Fogadalmi templom munkálatainak kivitelezésére, amire korábban ő maga is pályamunkát készített.

Azt láthatjuk, hogy a fenntartások Foerk Ernővel kapcsolatban meglehetősen összehangoltak és széleskörűek voltak Szegeden. A méltatlan támadások miatt időnként védekeznie, magyarázkodnia kellett. 1914. február 13-án ezt írta naplójába: *Szeged: Bokor tanácsadó, alpolgármester nálam járt – mit csináljon? Lázár sem hidegen, sem melegen nem nyilatkozott – gyáva banda! – Utaltam Schulekhez, kérdezze meg tőle – nekem nincs szavam – ha még soká így tart, leteszem a lantot.*⁵⁴

A sok kritikából következett az is, hogy időnként új tervrajzokat kellett készítenie az építésnek. Rendszeresen visszatért az a dilemma, hogy a Schulek-féle terveket kell kiviteleznie. A *Délmagyarországban* olvashatunk arról, hogy Foerk Ernő az egyik bizottsági ülés végén csak annyit mondott: *Megnyugtatta a bizottságot és a város közönségét, hogy „a templom teljesen a Schulek-féle tervek alapján épül, csak a tetején lesz egy kicsit Foerk.”*⁵⁵

1914. február 24-én nagy nyilvánosság előtt a városházán tartott előadást Foerk Ernő Szegeden, melyről másnap természetesen a *Délmagyarország* is tudósított, *Az elrontott templomtervek. – Foerk Ernő nyilvános beszámolója. – Schulek nem nyilatkozik. – Egészen rosszak a tervek. A tornyokkal kapcsolatban lehetetlen dolgokról írtak a helyi sajtóban:*

*A Foerk Ernő tornyai fogpiszkálószerűek, merevek, stílustalanok, egyszerűen és tökéletesen rosszak, melyek az egész épület szépségének ötven százalékát lerombolják. Itt nem lehet olyasféle kifogásokkal érvelni, hogy a két torony üti egymást a tömegével, azért kellett könnyebbé tenni őket. Azért lettek könnyebbek, mert hozzá nem értő kéz nyúlt hozzájuk. [...] Álljon a sarkára Szeged város közönsége és követelje, hogy vagy az eredeti tervek szerint építsék meg a messze jövőnek szóló alkotást, vagy inkább sehogy, mert senki sem akarhatja, hogy egy gyökeresen elhibázott, furcsaságairól híres templomért kelljen viselnie a kényelmetlen felelősséget.*⁵⁶

Naplójában már aznap – 1914. február 25-én – reagált a *Délmagyarország* tudósítására: *Szegedi lapok olyan bután és rosszindulatúlag írnak, hogy lehetetlen, hogy felbujtó ne legyen mögöttük – én már nem törődöm vele, ha folytatják, majd én sem leszek kímélettel.*⁵⁷ A *Délmagyarország* arról is írt, hogy Schulek megígérte, véleményét a Foerk-féle tervekkel kapcsolatban Bokor Pál polgármester-helyettesnek megküldi. Ezt

⁵⁴ Napló, 59.

⁵⁵ Foerk Ernő nyilatkozik a fogadalmi templom terveiről. In: *Délmagyarország*, 1914. február 7. 6. Ezen az ülésen felolvasták az 1913. március 18-án kelt jegyzőkönyv ide vonatkozó részleteit: *A jegyzőkönyvből az tűnik ki, hogy a bizottság ragaszkodott a Schulek-féle tervekhez a stílszerűség tekintetében, csak a torony és egyéb épületrészek díszesebbé tételét kívánta és azt, hogy a templom bejáratát előbbre tolják.*

⁵⁶ *Délmagyarország*, 1914. február 25. 3-4.

⁵⁷ Napló, 60.

a levelet 1914. március 2-án adta fel Schulek Frigyes Szegedre. A levélből kiderül, hogy Schulek meglátogatta Foerk Ernőt, *aki buzgón foglalkozik a szép feladat változataival*. Foerk naplójában megtudhatjuk, hogy mikor került sor a látogatásra, 1914. február 19-én azt írta: *Schulek nálam járt; megnézte a terveket és nagyon elismerőleg nyilatkozott a végzett munkáról – örül, hogy jó kezekben van a templom.*⁵⁸ A látogatást követően megjelent az Építő Ipar című hetilapban Foerk Ernő tervei összehasonlítva Schulekéval. A polgármester-helyettesnek írt levélben Schulek ezzel kapcsolatban azt nehezményezi, hogy a hetilapban úgy jelentek meg Foerk „saját” tervei, hogy azok szembe lettek állítva az ő kezdetleges, vagyis nem végleges terveivel. Ezért úgy gondolja, hogy Foerknek szabad kezet kell adni, de ő ezekért a tervekért nem vállalja a felelősséget.⁵⁹ Az Építő Ipar címdalán a Foerk-féle nyolcszögletű torony tervezete látható,⁶⁰ melyről a *Délmagyarország*ban hibásan írtak. Az előadáson elmondottak alapján megtudjuk azt, hogy Foerk mit gondolt a tornyokról: *Nevezetesebb változtatást eszközölt még a tornyokon. Schulek tervei szerint a tornyok négyszögűek és kis ablakokkal vannak ellátva. Ehelyett Foerk nyolcszögű tornyot tervezett, amely gyűrűs és ablakok helyett az alapra, ahonnan a süvegalakú torony kiemelkedik, kisebb díszítmények jönnének.*⁶¹ Megjegyzendő, hogy a különlenyomatban kétféle tervet is láthatunk a tornyokról, ugyanis a 6. oldalon lévő oldalnézeti képen négyszögletű süvegtorony van.⁶² Szintén négyszögletű tornyok láthatóak a templom 1914. július 4-én elkészült homlokzati kiviteli tervén, melyre Foerk Ernő még azt is ráírta, hogy a *Tornyok végleges rajza.*⁶³ Ezen a vázlaton világosan olvasható, hogy a torony 80 méter magas.⁶⁴

Tény, hogy a tornyok 76 méterről 80-ra, más források szerint 84,40, illetve 93 és 100 méterre lettek megnövelve, ezzel Magyarország legmagasabb tornyai lettek a *Délmagyarország*ban írtak szerint: *A fogadalmi templom tornyai a legmagasabbak lesznek az országban.*⁶⁵ A Schulek-féle tervekhez képest a homlokzat ki lett emelve

58 Napló, 60.

59 Schulek Bokor Pálnak írt levele a *Függelékben* (7.) olvasható. A levél alapján datálható az Építő Ipar megjelenése, amiről a naplóban is van utalás 1914. február 27-énél: *Szegedi fogadalmi különlenyomatot szétküldtem*. In: Napló, 60.

60 Foerk Ernő: *A szegedi fogadalmi templom építőtervei*. „Pátria” irodalmi Váll. és Nyomda R.-T. Budapest, 1914. Különlenyomat az „Építő Ipar” 37. évfolyamából. A címdoldal képe a *Mellékletben* (9.).

61 *Délmagyarország*, 1914. február 25. 4.

62 Az oldalnézeti kép a *Mellékletben* (10.).

63 Foerk 1914. július 4-én a naplóban írta: *Szeged – torony végleges rajza elfogadva*.

64 A homlokzatról készült vázlat a *Mellékletben* (11.) megtekinthető.; Foerk Ernő toronyvázlatai elkészítésekor itáliai példák alapján gondolkodott: **4 fióktorony:** Verona S. Zeno, Parmai dóm, Sienai dóm (8 szögű sisak), Bologna S. Domenico.; **2 tornyos homlokzat:** Vercelli S. Andrea, Cefalu, dóm, Salernó, dóm.; **8 szögű sisak:** Velencei S. Moise, Modenai dóm („Ghirlandina”), Sienai dóm (4 fióktorony); **Síktető:** Firenze; **4-zetes sisak:** Venezia, Pistoia, Treviso. In: MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

65 Körülbelül 50 méter magasságig jutottak el eddig a fogadalmi templom tornyainak építkezésénél és már a legmagasabb és legtávolabbra látszó pontjai a városnak. Elképzelni is nehéz azonban, hogy miként fognak hatni a tornyok, mire elkészülnek 84.40 méter magasságukkal. Ilyen magasak lesznek ugyanis a fogadalmi templom tornyai, vagyis a legmagasabbak az országban. A tornyokat 64 méter magasságban erkély

azzal, hogy a tornyok a szentély felé lettek eltolva. Az építkezéshez legfőképpen téglát és követ alkalmaztak, belső dekorációs terveit egységesen – a *Gesamtkunstwerk* jegyében – szintén Foerk Ernő készítette el.

A vele szembeni támadások egyik vezéralakja – feltehetően a *felbujtó* – Tóbiás László, szegedi építész, a szegedi felsőipariskola tanára, a szegedi mérnöki kamara tagja, aki már a '10-es években először a templom stílusával kapcsolatos kérdésekben,⁶⁶ sokszor személyeskedő, gúnyolódó hangnemben írt, majd a '20-as években is folytatta a hangulatkeltést Foerk Ernővel szemben. 1914. február 11-én vele közölt riportot a *Délmagyarország*, melyben arról beszélt:

Lehet, hogy talán nem jól fejeztem ki magamat, de mindenesetre tudom, mit akartam, ha nem is vagyok talán olyan dimenziójú ember, mint Foerk Ernő úr. Én Schulek Frigyes tanítványa vagyok, szoktam nála látogatást is tenni és a vele lefolytatott beszélgetések, de meg a magam meggyőződése alapján kívántam az egységes román stílus megőrzése érdekében azoknak a módosításoknak a kiküszöbölését, amelyeket Foerk Ernő úr – a nagybizottság utasítására-e, vagy sem, ez mellékes – az eredeti Schulek-féle terveken tett.⁶⁷

Tóbiás László neve Foerk naplójában is feltűnt 1914. február 12-nél. Ebből a bejegyzésből az derül ki, hogy Schulek nem ismeri Tóbiást: *Este Schulek kérdezősködött Szegedről – őt becsapták! – terveim jők – Tóbiást nem ismeri – csak hivatkozzanak rá!*⁶⁸ A bejegyzés alapján úgy tűnik, valaki nem mondott igazat! Feltehetően Tóbiás túloz, amikor arról beszélt, hogy *szoktam nála látogatást is tenni*. Tóbiás a következő megnyilatkozásában, a *Schulek győzelme. A közgyűlés Schulek mellett. Elfogadták a sajtó javaslatait*. című írásban célzatosan kifigurázta Foerket:

A pestiek bennünket jó vidéknek néznek s azt hiszik, hogy mi palik vagyunk. (Derültség) Foerk úr is úgy kezeli Szegedet, mintha ennek a közgyűlésnek mindent be lehetne adni,

övezi, amelyen körüljárva messze tájakat lehet belátni. Mint értesülünk, a tornyok még ez évben elkészülnek és jövő évre már csak a főhomlokzat munkálatai maradnak. In: *Délmagyarország*, 1925. augusztus 5. 6.; 1925. október 30-án Foerk írta naplójában: *Szeged – toronysisak megnyúlt 2m-rel*. In: *Napló*, 91.

66 *Nem tartja helyesnek, hogy a toronynál Foerk eltért az eredeti tervektől, mert így a toronynak német reneszánsz külseje van és nem fogadja el Foerknek azt az indoklását sem, hogy azért kellett ezt így módosítani, mert nálunk szürkébb a levegő. Az sem helyes szerinte, hogy a torony úgy tűnik föl, mintha a tetőn állna, Schulek érezte ezt s azért is rajzolta meg a tornyot másképp. Ami pedig azt illeti, hogy Foerk bizonyos kényszer alatt volt azért, mert olcsóbbá kell tenni az építkezést, ez lapszus, mert ő még díszesebb kivítelt csinált.* In: Foerk Ernő nyilatkozik a fogadalmi templom terveiről. In: *Délmagyarország*, 1914. február 7. 6.

67 *Még egyszer a fogadalmi templom. – Nyilatkozik Tóbiás László. – Mit mond Schulek tanítványa? – A mérnökegyesület vitaülése.* In: *Délmagyarország*, 1914. február 11. 3.

68 *Napló*, 59.

*mintha itt senki sem akadna, aki értene az építőművészethez. Hát ebben nagyon csalódik Foerk.*⁶⁹

Talán Tóbiásra, az ellenzék egyik fő emberére utalt Jászay Géza címzetes püspök, plébános is 1914. március 23-án Foerk Ernőnek írt levelében, aki többek között arra kérte, illetve szólította fel az építésszt, hogy maradjon meg a *Schulek-féle torony teljes egészében*, különben nem vesz részt tovább a bizottsági munkában. Jászay leveléből bepillantást nyerhetünk a bizottsági munka hangulatába is, amivel kapcsolatban azt írta, *félő, hogy újra nagy kiabálás lesz!*⁷⁰

A negatív hangulatkeltés a '20-as években is folytatódott. Valószínűleg a templomért aggódó Tóbiás lehetett a rejtélyes, álnéven író *Kőműves Kelemen* is. Ezt leginkább abból feltételezhetjük, hogy a szerző rendszerint a néhai Schulekre hivatkozik, építészei, esztétikai kérdésekről ír, vagyis olyan témákban foglalt állást, melyekben Tóbiás László a bizottsági üléseken gyakran felszólalt. Kőműves Kelemen volt az írója *A templomtéri városi bérpalota* című írásnak, amiben amiatt aggódik, hogy *Nem szabad elfelejteni, hogy középkori stílű tervezéshez nem elegendő az, hogy valaki kiváló építész legyen, ahhoz még külön művésznek is kell lenni. Pedig amióta meghalt Schulek Frigyes, nem tudunk magyar művészt, aki valóban román stílusban igazán szépet és stílszerűt tudna tervezni.*⁷¹ Majd *A fogadalmi templom tornyai* címen jelent meg szintén egy meglehetősen kritikus cikk a Szegedben, melyből azt tudjuk meg, *hogy a polgármester a fogadalmi templom tornyait, vagy az egyik tornyát 100 méter magasságúra akarja építtetni. [...] Csak azt csodáljuk, hogy a tervező építész, aki bizonyára ismeri ezeket az esztétikai törvényeket és aki bizonyára művészi alkotásnak tartja ezt a művet, nem volt az első, aki ez ellen vétót mondott volna.*⁷² Közben olyan megoldás is szóba került, hogy csak egy torony épüljön meg. Erre is készült három terv, melyeket közszemlére helyeztek ki a városháza elé.⁷³ Foerk megmaradt tervei között több esetben láthatunk

69 *Délmagyarország*, 1914. március 6. 3.; 1914. március 7-én érkezett egy levél Szegedről Foerk Ernőnek: *Nagyságos Uram! Mi templomjárók azon alázatos kérelemmel nagyságod elé járulunk, hogy a múltkori felolvasásán ismertetett elveit, a fogadalmi templom rajzait, újításait egy brossúrában kiadni szíveskedjék, biztosítván arról, hogy azt az utolsó darabig meg fogják venni. Nekünk lelkünkön fekszik a templom sorsa és az egek urától vigasztalást kérünk a méltánytalan támadásokért. Többen a hívők köréből.* In: MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

70 Jászay Géza plébános levele a Függelékben (8.) olvasható.; *Tóbiás bizottsági tag megtette indítványát a kereszthajó jobb világitására vonatkozó rozetták, s kisebb méretű mellékoltárok alkotása iránt.* In: Pillich Kálmán szegedi ügyvéd levele Foerk Ernőnek. Az 1914. március 27-én írt levél a Függelékben (9.) olvasható.

71 Szeged, 1924. november 9. 4.

72 Szeged, 1924. november 16. 5.

73 – *Közszemlén a fogadalmi templom torony-tervei.* A fogadalmi templom építőbizottsága, mint ismeretes, Foerk Ernő műépítészt javaslatára úgy határozott, hogy egyelőre csak az egyik templomtornyot építteti fel, a másikat pedig alacsonyabban fejezi be. Mivel azonban sokan ragaszkodtak az eredeti tervek betartásához, sőt a vélemények abban is eltértek, hogy melyik legyen a kurta torony, az Iskola-utca felé eső-e, vagy pedig a másik, a bizottság elhatározta, hogy a város közönségére bízta a kérdés eldöntését. A polgármester utasítására ebből a célból csütörtök délelőtt közszemlére tették ki a három, különböző toronymegoldás raj-

olyan példákat, amikor egy templomra variációkat készített. Az egyik legjobb példa éppen a Dóm „kistestvérének” tartott budapesti, angyalföldi (tripoliszi) Szent Mihály templom. Ezt a templomot is 1930-ban szentelték, és sok párhuzam fedezhető fel a két épület között.⁷⁴

1924 decemberében Kőműves Kelemen, *A fogadalmi templom oltárai* című írásában először a Demeter templom visszahelyezett barokk oltárait méltatja, és azt sajnálja, hogy ez az állapot csak ideiglenes, mert egy-két év múlva *bizonyosan megint lerombolják azokat*, és így a város művészeti értékek tekintetében megint szegényebb lesz. Feltételezem, ha a román stílusú templomtérben Foerk a barokk oltárokat hagyta volna meg, akkor valószínűleg azt a helyzetet kritizálta volna a művészeti kérdésekben jártas szerző! A cikk végén árulkodó részletek olvashatóak: *Szóval minden van itt együtt, ami szép és jó a legmodernebb „harmóniában”. Annyi bizonyos, ha Schulek építette volna meg a fogadalmi templomot, ilyen, vagy ehhez hasonló oltár [a Back-féle oltár] nem került volna be oda.*⁷⁵ 1925 március elején jelent meg *A Szt. Demeter-templom bontása* című írása, majd pár nappal később a *Szegedi szenzáció a fővárosi lapokban. Miniatűrök az öreg templom tornyában* című írás ugyanitt.⁷⁶ Ebben Foerk neve is előkerül, akit hozzá nem értéssel vádol: *Ami pedig a Műemlékek Országos Bizottságát illeti, arra kár szót is vesztegetni. Attól ugyan elbonthatnánk még az Attila palotáját is, ha megvolna, nem törődik az semmivel sem. Hisz a bizottság megbízta Foerk Ernőt, a bizottság tagját a Demeter-templom bontásának felügyeletével, de hogy a bizottsági tag úrnak más fontosabb dolga van, mint a mi a régi templomunk kivégzését nézni, arról nem tehet senki.*⁷⁷

1925 augusztusában új téma került elő; egy látszólag naiv cikk lett leközölve a *szegedi pizai ferde tornyokról* a *Délmagyarország* hasábjain.⁷⁸ Miután a tornyok megépültek, hamarosan szintén Tóbiás jelentkezett azzal, először *Az Est* újságban, hogy *A két torony* azonban minden nap hajlik,⁷⁹ majd pedig a helyi sajtóban, a *Délmagyarországban*,

zát a városháza előtti ivlámpa oszlopán. In: *Délmagyarország*, 1924. november 14. 5.

74 Tégglából és kőből, illetve vakolt felületekből épített toronypárok láthatóak a kiemelet homlokzaton, melyet szintén egy rózsablak díszít. Az ablakban Budapest címerét, a nemzeti királyok (Árpádok, Anjouk, Hunyadiak) és a Szent Korona országainak címereit tervezte Foerk, hasonlóan Szegedhez. A tripoliszi templom tervezésének folyamata jól nyomon követhető, ugyanis Foerk eredeti tervei a Kiscelli Múzeumban megtekinthetőek. Első tervei valóban a szegedi Fogadalmi templomra hasonlítanak. Két terv a *Mellékletben* (12., 13.).

75 *Szeged*, 1924. december 21. 4.

76 – *Árpádkori emléket találtak a szegedi Demeter-templom tornyában.* In: *Magyarország*, 1925. március 7. Erre a cikkre 1925. március 7-én válaszolt Foerk: *Sajnálatos dolog, hogy mindemellett ilyen felületes torzításokkal félrevezetik még a különben jól értesült Magyarorságot is. Kitűnő tisztelettel Szerkesztő Úr meggyőződéses híve Foerk Ernő építész, tanár.* In: MÉM, Foerk hagyatéka, Budapest

77 *Szeged*, 1925. március 10. 3.

78 *Majdnem lepipáltuk Pizát.* In: *Délmagyarország*, 1925. augusztus 30. 4.

79 *Most, mikor a szokásos vizsgáló útjukat tartották a templomban az illetékesek, meglepődve konstataálták, hogy a falakon és a kupolán egyre nagyobbodó repedések látszódnak. Azonnal értesítették Berzencei Domonkos műszaki főtanácsost, a városi mérnöki hivatal vezetőjét és Petrovác mérnököt, a stabilizálási*

hogy a beton alap megrepedt, ezért a tornyok elferdültek. *Magyar László* közölt interjút a helyi sajtóban, *A hibás alapozás miatt hajoltak el a fogadalmi templom tornyai. A tornyok nem dőlnek el, de könnyen beomolhat a főhajó homlokzata* címmel az aggódó Tóbiás Lászlóval, aki azt nyilatkozta:

*Azt az egyet biztosan merem állítani, hogy a tornyok elhajolnak – válaszolta határozottan –, komolyabb katasztrófa azonban csak akkor következik be, ha az elhajló tornyok a főhajó főfalait is magukkal viszik, mert ebben az esetben a főhajóra támaszkodó vasbetonboltozat megrepedhet, sőt le is omolhat.*⁸⁰

Erre a megnyilatkozásra már Foerk Ernő is válaszolt 1925. december 29-én, levelet írt Szegedről a *Délmagyarország* szerkesztőségének. *Ami végül a tornyok elhajlását illeti, kár ezt a kérdést most feszegetni, amikor az állványok tömege még elburkolják a tornyok külső kontúrját; meg vagyok róla győződve, hogy ez is végeredményben optikai csalódásnak fog bizonyulni, amely szerint a tornyok sudaras alkotásánál fogva a tornyoköz felül tágasabbnak látszik mint alul.*⁸¹ Naplójában azt írta: *Karácsonyi ajándék – „egy jó kolléga” ip. okt. tanár cikke a Délmagyarországban, mely szerint a templom rosszul van alapozva, mert nem órá hallgattak. – Megfeleltem.*⁸²

Tóth Lajos szegedi építési vállalkozó 1926. január 4-én írt Foerk Ernőnek, ebből a levélből kiderül, hogy mi lehetett az oka Tóbiás László kritikus viselkedésének. Foerk figyelmét arra hívta fel, hogy Tóbiás László *a szegedi mérnöki kamara tagja volt, de amikor megtudta, hogy ezen egyesület erősen keresztény irányban dolgozik, tekintettel szabadkőműves voltára, abból azonnal kilépett.*⁸³

munkálatok vezetőjét. A szakértők azonnal kiszállottak a templomhoz és akkor azt a megdöbbentő valóságot fedezték fel, hogy a templom száz méter magas tornyai állandóan növekvő szögben elhajlanak egymástól. [...] *A két torony azonban minden nap hajlik egymástól és a beton alap egyre jobban emelkedik a közepén. Ebben a percben – a város tanácsának határozata ellenére is kétes, hogy a tornyok megvárják-e a tavaszi hónapokat.* In: *Az Est*. 1925. december 30. 4.

⁸⁰ *Délmagyarország*, 1925. december 25. 6.; Pár nappal később erről a témáról *Az Est* újságban is írtak. *Tavaly feltették a keresztet a kupolára s most tavasszal megkezdték a két százméteres torony építését.* In: *A szegedi fogadalmi templom két tornya egyre jobban elhajlik egymástól.* In: *Az Est*, 1925. december 30. 4.; Majd a *Pesti Hírlap* is írt erről: *A közönség végül mégis csak megszokta a ferdeséget, sőt sokan már arra gondoltak, hogy Szeged elhódítja idővel Piza nevezetességét. [...] Vass Károly ny. műszaki tanácsos [...] Megállapította azonban azt is, hogy a tornyok elhajlása veszélytelen, mert elenyészően kisméretű, a foknak alig egy ötödrésze.* In: *A szegedi fogadalmi templom tornyai 58 centiméterrel elhajoltak egymástól.* In: *Pesti Hírlap*, 1927. április 21. 11.

⁸¹ A levél a Magyar Építészeti Múzeumban található. Ezt a szöveget a *Délmagyarország* leköszölte: *„A tornyok elhajlása optikai csalódás” – mondja Foerk Ernő. Nyilvános előadás keretében kell bezonyítani, hogy a fogadalmi templom számításai és tervei helyesek.* In: *Délmagyarország*, 1926. január 3. 5.

⁸² *Napló*, 91.; Sem a levélben, sem a naplóban Foerk Ernő nem említi Tóbiás nevét.

⁸³ Tóth Lajos levele a *Függelékben* (10.). Szegeden több páholy is létezett, mindenestre Tóbiás tevékenysége egy jó példa a szabadkőművesség működési mechanizmusára, a befolyásolásra. Vö. Raffay 2011, 27.

1927 július elején jelent meg szintén írói álnév alatt *Vitéz Laci* cikke, *Fec. prof. Ernest Foerk...* címen, amely most Foerk Ernő készülő portréját kritizálta.⁸⁴ Ebben az írásban is hasonló negatív hangvétellel találkozunk, és Schulekre hivatkozik itt is az író: *Aki a fogadalmi templom fölcicomázott testére ránéz, az mindig tudni fogja, hogy prof. Ernest Foerk volt az, aki Schulek gyönyörű álmát páratlan üzleti érzékkel aprópénzre váltotta fel, mert hát maga a templom élethűbb, impozánsabb és jellegzetesebb szobormása az érdeemes »mesternek« ennél az egyszerű dombormúnél és jobban is biztosítja számára a halhatatlanságot.*⁸⁵ *Vitéz Laci* más ügyekben is megszólalt néhány alkalommal a *Délmagyarország* hasábjain, ezért nem azonosítható az ő személye Tóbiással, bár a *Laci* utalhat a Lászlóra, miként a Kőműves eredeti építész foglalkozására. A surkálódások, kritikák természetesen nem szűntek meg. 1929-ben is arról írtak többek között, hogy *»A fogadalmi templomban nem lehet művészietlen giccseket felhalmozni« Mindenki helyesli a művészi zsűri felállításának tervét – Városházi nyilatkozatok a Délmagyarország akciójából.*⁸⁶

Később úgy alakult Tóbiás László élete, hogy vidékről Budapestre került. 1933-ban a kiváló szegedi építész, a szegedi felsőipariskola tanárát a budapesti felsőipariskola igazgatójává nevezték ki.⁸⁷ Mindezek után 1934. január 29-én, Foerk Ernő temetésén, *Tóbiás László igazgató a felső építő ipariskola és tanár társai nevében [...] búcsúztatta az építész.*⁸⁸

Foerk Ernő művészetére valóban jellemző az erőteljes, monumentális tornyok alkalmazása, munkássága során több ilyen templomtornyot is tervezett, elég csak a breznóbányai evangélikus templomra (1903), vagy a nagykőrösi református templom (1906) tornyára gondolni, mely még ma is Pest megye legmagasabb építménye (75 m).⁸⁹ Foerk Ernő naplóbejegyzéseiből nem derül fény erre a jellegzetességre, ugyanakkor egy 1907-ben írt levelében hosszan írt ezzel kapcsolatban. A levélből minden fontos üzenetre magyarázatot találunk, melynek segítségével a Fogadalmi templom Foerk által alkotott szimbolikáját is jobban megérthetjük. A nehezen olvasható, kézzel írt, tizenöt oldalas levélből megtudhatjuk Foerk elképzeléseit nemcsak a toronnyal

84 Foerk Ernő portréja a *Mellékletben* (2.) látható. *Vitéz Laci* több cikket írt még Foerkről is: *Prof. Ernest Foerk oldalbejárata*. In: *Délmagyarország*, 1927. július 2. 8.

85 *Délmagyarország*, 1927. július 1. 2.

86 *Délmagyarország*, 1929. május 22. 3.

87 Tóbiás László 1915 óta tanára a szegedi felsőipariskolának, egy időben magánprakszist folytatott és építője volt több szegedi épületnek. Egyike azoknak a műszaki pályán működő embereknek, akik rajongásig szeretik hivatásukat és azt többre értékelik a kenyérkereső mesterségnél. In: *Délmagyarország*, 1933. december 10. 13.; Foerk Ernőről talán soha nem írtak ilyen elismerően a *Délmagyarországban*!

88 *Magyar Országos Tudósító*, XVI. évfolyam, 23. szám, Budapest, 1934. január 29.; A tudósítást a helyi sajtó is leközölte: *Kedden délelőtt temetik a fogadalmi templomból Foerk Ernőt*. In: *Délmagyarország*, 1934. január 30. 3.

89 Breznóbányai és nagykőrösi toronytervekkel kapcsolatban vö. Hadik – Pusztai 1984, 23., 29.; Hadik 1998, 13-95.

kapcsolatban, hanem kiderül nyilvánvaló patriotizmusa, önkritikus/kritikus látásmódja is.⁹⁰

A levél *Anonymus*ra való utalással kezdődik,⁹¹ neki köszönhetően tudjuk, hogy Árpád 907-ben halt meg,⁹² a Gestából pedig azt, hogy Attila király városában temették el. Ez a téma – az óbudai – Foerk Ernőt foglalkoztatta, ugyanis 1910 őszén az általa vezetett ásatás során ő is kísérletet tett *Alba Maria holfekvésének* kérdést tisztázni.⁹³ A levélből kiderül, hogy a *Magyar Mérnök és Építész Egylet* ülésén az a gondolat merült fel, hogy erre az eseményre egy építészeti emlék készüljön. Véleménye szerint a pesti oldalon nincs monumentális – *erősebb, férfiasabb alkotás* – emlék. Azt írja levelében:

Mintha kiveszett volna építészeinkben, többet mondok, mintha kiveszett volna egész közéletünkől a monumentális érzés. Nem merünk még nagyot gondolni sem, nemhogy cselekednők! Minden alkotás, minden művészi megnyilatkozás annyi előzetes tanácsi bizottsági és hivatalos retusán megy keresztül, hogy mire megszületik, a tulajdon édes apja sem ismer rá saját vérére.

Beszél arról, hogy egyszer mert nagyot lépni a kormányzat, mégpedig a honfoglalás emlékévében, amikor emléktornyokat – melyek *tucatmunkára hasonlítanak* – épített az ország különböző pontjain.⁹⁴ A honalapító Árpád emlékére építendő alkotás célja, hogy *Hirdesse a jövő polgárainak, hogy végre valahára a magyar nemzet is öntudatra ébredt, hogy ezentúl önmaga akarja intézni sorsát, hogy megunta már az osztrák szövetséges örökös gyámkodását és lekicsinylését.* Úgy gondolja, hogy erre a lealkalmasabb egy torony volna, hasonlóan a velencei *campaniléhez* – *il gigante* –, mint *Velence legszebb építménye, a mai napig is utolérhetetlen Márkus-templom* mellett,⁹⁵ amely 1902. július 14-én leomlott. A *Corriere della Sera* folyóiratban a tragédia előtti napon arról írtak, hogy egy hasadék – *fenditura* – jelent meg szinte az egész torony magasságában

90 Foerk Ernő levele a *Függelékben* (2.).

91 1929-ben írt tankönyvében is említi a *Gesta Hungarorum* szerzőjét. *Anonymus, III. Béla királyunk névtelen jegyzője, külön említette, hogy amikor a honfoglaló magyarok az országot elfoglalták, mindenütt – így a többi között a mai Óbuda helyén is – megtalálták és nagyon megbámulták a még fennálló kőházakat és azokat részben fel is használták.* In: Foerk 1929, 23.

92 Foerk Ernő ezeket a fordításokat ismerhette a Gestáról: LII. fejezet: *Ezek után urunk születésének 907-ik esztendejében Árpád elköltözött e világból, ki is tisztességesen lón eltemetve egy kis patak fölött, mely kömederben folyik alá Attila király városába; holott is a magyarok megtérése után egyház épült, melyet Fejérnek (Fejéregyháznak) neveznek boldog szűz Mária tiszteletére.* In: Szabó 1898, 61.; 52. fejezet: *Ezután az Úr megtestesülésének kilencszázhetedik esztendejében Árpád vezér elköltözött e világból. Tisztességgel temették őt el egy kis folyónak a forrása felett, amely kömederben folyik alá Attila király városába. Egyszermind ott a magyarok megtérése után a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egyház épült, amelyet fejérnek hívnak.* In: Pais 1926, 92.

93 Foerk 1923, 74-80.; 1934. január 11-én – a halála előtti napokban – azt írja naplójában: *Városházán voltam – az Árpád sírja ügyében – értekezletre hívnak.* In: Napló, 120.

94 Dévény, *Zobor-hegy, Pannonhalma, Munkács, Brassó, Zimony, Pusztaszer.* Vö. Pótó 2018, 607-613.

95 Foerk 1926, 114.

azon az oldalon, ahol a bejárat található, sőt a hasadék egy centiméterrel kiszélesedett a nap folyamán. Holnap folytatják a kutatásokat az esettel kapcsolatban.⁹⁶ A levélből megtudjuk, hogy Foerk Ernő a közelmúltban kétszer is járt Velencében a Márkus-téren. Első útján még láthatta a tornyot, a tragédiát természetesen *pótolhatatlan veszteségnek* tartotta, majd a tornyok jelentőségéről írt levelében: *Nem is tudnék egyhamar építményt, amely annyi közvetlenséggel hatna az emberre, olyan erősen vésődik az emlékezetébe és olyan felejthetetlen marad előtte, mint a torony. Nincs motívum a művészetben, mely [...] vetekedhetne vele, de nincs is műforma, mely [...] kifejezésre hozná az ember magasra törő gondolkodását, és azt a vele született idealizmusát, amely a mindennapi élet ezer nyűgöző kicsinyességéből mindig csak az égiek felé vonzza.* Ezzel kapcsolatban javasolja, hogy a budapesti Deák Ferenc téren építsenek egy száz, százötven méter magas Árpád tornyot a következő ezer évre azért, mert *végre valahára közeledünk régen áhitott célunkhoz, önálló államiságunk kiépítéséhez.*

Az általa benyújtott javaslat nem valósult meg. Budapesten nem épült Árpád torony a Deák Ferenc téren, ellenben Szegeden kettő is. A *Nemzeti Megújulás városa* és közvetlen környezete ugyanis egy olyan különleges helyszín, amely egyszerre magának tudhatja Attila és Árpád örökségét. *Berzenczey Domokos*, 1918-tól Szeged főépítésze, és több vonatkozásban Foerk munkatársa Szeged földrajzi elhelyezkedésével kapcsolatban Attila és Árpád történelmi szerepéről írt:

*A két nagy magyar folyónak, a Tiszának és a Marosnak összefolyása kétségtelenül olyan pontja volt a Nagy Alföldnek, mely a legrégebb időkben is emberi letelepülő helyül kellett szolgáljon. Ezen a környéken volt a hagyomány szerint Attila székhelye és hogy már a honfoglalás idején nevezetes szerepe volt, arra a legendás Pusztaszer, a hét vezér vérszerződésének színhelye a bizonyíték, mely bár nem a város mai határában, de annak közvetlen közelében fekszik.*⁹⁷

Kettőjük kapcsolata sem lehetett konfliktusmentes, amelyet egy vita jól szemléltet. 1929. június 21-én a Délmagyarországban *Foerk Ernő jutalékot kér azokért a munkákért is, amelyeket nem ő tervezett* címmel jelent meg egy híradás, melyben – *Ilyen körülmények között megtörténhetik – mondotta Berzenczey Domokos –, hogy ha a város egy Murillo-képet vásárol a fogadalmi templom számára, az után is felszámolja Foerk professzor a maga jutalékát...*⁹⁸ A Foerk Ernő elleni fenntartások már a Deme-

⁹⁶ *Una fenditura sul campanile di San Marco. Si è manifestata nel campanile di San Marco una fenditura sopra il lato ove trovasi la porta d'ingresso. La fenditura si estende quasi per tutta l'altezza del campanile. Dai riscontri oggi compiuti si è potuto accertare stasera che la fenditura si era allargata, durante la giornata, di un centimetro. Domani si proseguiranno le ricerche per stabilire la gravità della fenditura e se l'allargamento continua.* In: *Corriere della Sera*, 1902. július 13. 4.

⁹⁷ Berzenczey 1924, 136.

⁹⁸ *Délmagyarország*, 1929. június 21. 3.; Több levél is fentmaradt, ebből kettőjük kapcsolata kiegyensúlyozottnak tűnik. *Igen tisztelt Tanár Úr! [...] Abban a reményben, hogy a munkát hamarosan megkezdhetjük s végre valamivel tovább visszük ezt a régóta vajúdó kérdést, vagyok tisztelő híve: Berzenczey Domokos*

ter-torony helyreállítása körüli tervekkel kapcsolatban is érezhetőek, melyről szintén a *Délmagyarország*ban írtak.

*A bizottság javaslatát hétfőn terjesztette a tanács elé Berzenczey Domokos műszaki főtanácsos és a tanács azt egyhangúlag elfogadta és utasította a mérnöki hivatalt, hogy a terv keresztülvitelére vonatkozó költségvetést sürgősen készítse el. Érdekes, hogy a torony restaurálására Foerk Ernő is készített terv-skiccet, a toronybizottság azonban nem a fogadalmi templom építőjének, hanem Sebestyén Károlynak a tervét találta tetszősebbnek és alkalmasabbnak.*⁹⁹

Ezt a gondolatmenetet erősíti szintén az a tény, hogy 1926-ban itt került elő többek között az a tömör aranyból öntött nyakperec Röszeke-Nagyszéksós határában, melyet akkoriban összefüggésbe hoztak Attilával, akinek sírját sokan szeretnék volna megtalálni. 1931-ben még az olasz sajtóban – *Egy magyar tanár, aki tudja, hol van Attila sírja* – is írtak *Torbágyi Novák József Lajos*, budapesti középiskolai rajztanáról, aki azt állította, hogy megtalálta Attila sírját. Szerinte mindenki téved, aki úgy gondolja, hogy a sír a *Jászberény, Szeged* vagy *Szentes* régióban található. A sír azon az úton helyezkedhet el, amely áthalad *Kiskunmajsa, Kiskunhalas, Jászszentlászló, Matkó, Izsák, Akasztó* és *Kecel* településeken. Ez a hét település lehetett a hunok hét kapuja. A hunok erősségeinek és helységeinek észak felé nem voltak sem útjai, sem kapui, mert ők úgy gondolták, hogy Isten észak felé lakik, tehát az embereknek ebbe az irányba nem kell menniük. Bécset is – fenntartja a tanár úr – a hunok alapították, és ezért van az, hogy az osztrák fővárosnak észak felől nincs kapuja. A hét fentemlített település egyikéből indul az az út arra a helyre, ahol Attila sírja található. Novák tanár úr viszont nem gondolja, hogy eljött volna már annak az ideje, hogy kiderüljön melyik ez az út.¹⁰⁰

műszaki főtanácsos, Szeged, 1923. feb. 26.; A következő levelekben már tegezte Foerk Ernőt: *Kedves Barátom! [...] Szíves válaszodat véve és kérve üdvözöl tisztelő híved: Berzenczey Domokos, Szeged, 1923. nov. 28.; Kedves Barátom! [...] Szívélyes üdvözlettel vagyok tisztelő híved Berzenczey, Szeged, 1924. V/22.* In: MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

⁹⁹ *Restaurálják a nyolcszögletű tornyot. A tanács elfogadta Sebestyén Károly restaurálási tervét.* In: *Délmagyarország*, 1926. március 2. 3.; Foerk Ernő 1926-os tervein már látható a *Nemzeti Megújulás* emlékművének vázolata, a *Horthy-emlék*.

¹⁰⁰ *Un professore ungherese che sa dove si trova la tomba di Attila.* Giuseppe Lodovico Torbágyi Novak, professore di disegno in una scuola tecnica di Budapest, afferma di aver scoperto dove sia la tomba di Attila. Secondo lui sbagliano coloro i quali sostengono che la tomba di Attila si trovi nella regione di Jászberény o di Szeged o di Szentes. La tomba si troverebbe invece lungo la strada che conduce attraverso i Comuni di Kiskunmajsa, Kiskunhalas, Jászszentlászló, Matkó, Izsák, Akasztó e Kecel. Questi sette Comuni erano considerati le sette porte degli Unni. Le fortezze e le località degli Unni verso nord non avevano né strade né porte, perchè essi ritenevano che Dio abitasse verso nord, quindi gli uomini non dovevano recarsi verso quella direzione. Anche Vienna – sostiene il professore – è stata fondata dagli Unni, ed è per questa ragione che la Capitale austriaca non ha verso nord alcuna porta. Da uno dei sette Comuni dianzi citati parte la strada verso il luogo dove si trova la tomba di Attila. Ma il prof. Novak non ritiene sia ancora giunto il tempo di rivelare quale sia questa strada. In: *Corriere della Sera*, 1931. október 1. 3.

A nagyszéksósi kincs máig a legjelentősebb hun kori lelet a Duna-vidéken.¹⁰¹ Emellett pedig a megye területén van a fent említett Pusztaszer, Árpád vezér emlékhelye, amely köztudott volt, hogy *Horthy Miklós* történelmi előképeinek egyike. Erről a gondolatról beszélt *Pálffy József*, Szeged polgármestere 1937. május 30-án a *Hősök kapujának* átadó ünnepségén a kormányzó jelenlétében: [...] *nem a halál, hanem az élet kapuját akartuk szimbolizálni, amelyen keresztül a Vezér, itt a Szeri puszta közelségéből új honfoglalás útjára vezeti Nemzetét.*¹⁰² Ez a két történelmi előkép Szeged történetével kapcsolatban később is gyakran előkerül. *Nem lehetetlen, hogy Attila sátorvárosa is itt, Szeged táján terült el. Anonimus szerint Árpád, a honalapító, Szeged közelében, a mai Pusztaszeren tartott országgyűlést.*¹⁰³

Véleményem szerint a levél azért különösen fontos, mert választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy Foerk Ernő miért ragaszkodott mindvégig az általa elképzelt monumentális, sudaras tornyokhoz. Levelének utolsó mondata a lényeges: *Ha egyebet nem, ezt hirdesse az ország szívében, gyönyörű szép fővárosunkban büszkén Árpád tornya.* Szegedre is érvényesek ezek a megállapítások, hisz a világháború után Szegedből Magyarország legkiválóbb egyetemi és kulturális központját akarta kiépíteni Klebelsberg Kuno miniszter,¹⁰⁴ melyhez egy impozáns püspöki székhely is hozzá tartozik. A püspöki székhely kiépítéséről *Cesare Orsenigo* apostoli nuncius 1929. július 23-án írt *Pietro Gasparri* bíboros államtitkárnak. *Mons. Glattfelder, aki élvezi a kultuszminiszter minden szimpátiáját és kivételezéseit, aki a közvélemény szemszögéből valóban elkötelezte magát amellett, hogy Szegedet impozáns püspökséggé alakítsa.*¹⁰⁵ A homlokzat a megemelt tornyokkal – feltehetően – egyrészt Attilának és Árpádnak, másrészt Szent Istvánnak, Szent Gellértnek és Szent Imrének, az ezeréves nemzetnek, önálló államiságunk képviselőinek állítanak emléket Foerk elgondolása alapján, aki művészetével

101 Bóna 1970, 103-118.; Bóna 1993, 173.

102 *Délmagyarország, 1937. június 1. 4.; Horthy Miklós a „honmentő” vezér, az „új honfoglaló Árpád” [...] akaratát hajtja végre.* In: Turbucz 2015, 85.

103 Kiss – Németh 1957, 6.

104 A Fogadalmi templom felszenteléséről tudósított az olasz sajtó is. A *Corriere della Sera*ban azt olvashatjuk, hogy Glattfelder püspök (délután) beszélt, aki Szeged népességének katolikus hagyományait emelte ki, majd Klebelsberg miniszter, aki pedig lelkesült szavakkal magyarázta el azon érveket, hogy Szegednek miért kell Magyarország legkiválóbb egyetemi és kulturális központjává válnia. *Il Reggente Horthy presiede le solenni feste di Szegedino. Hanno parlato il vescovo Glattfelder, che ha esaltato le tradizioni cattoliche della popolazione di Szegedino e il ministro Klebelsberg, che ha spiegato con parole vibranti le ragioni per cui Szegedino deve diventare il principale centro universitario e culturale dell’Ungheria.* In: *Corriere della Sera*, 1930. október 27. 3.; Klebelsberg Kuno: *Budapesten vagy Szegeden legyen-e a szellemi főváros?* című tanulmányában írt erről a felvetésről. *Budapesten a lágymányosi pocsolya az utolsó nagy szabad tér, tehát vagy lesz ott egyetemi város, vagy külföldi példák után indulva számolnunk kell azzal a veszteséggel, hogy tudományos életünk súlypontját Szegedre és Debrecenbe kell áthelyeznünk. Ez a két nagy alföldi város nemcsak telket adott az egyetemi építkezésekhez, hanem ötven százalékkal járult hozzá magukhoz az építési költségekhez is.* In: *Pesti Napló*, 1927. szeptember 25. 1.

105 *Mgr. Glattfelder gode tutte le simpatie e preferenze del Ministro dei Culti, il quale anzi si è ormai impegnato in faccia alla opinione pubblica a trasformare Szeged in una sede vescovile imponente.* In: S.RR. SS., AA.EE.SS., Ungheria, 1927–1957, pos. 46. fasc. 43. f. 31r.

emlékeztetni és alkotásra ösztönözni akarta polgártársait! Ezzel a gondolattal hozható összefüggésbe még az is, hogy Schulek tervéhez képest Foerk jelentősen módosította a főhomlokzatot úgy, hogy középkori esztergomi előkép alapján – a pápai tiarát és a Szent Koronát tartó – oroszlánokat helyezett a bejáráthoz,¹⁰⁶ fentre pedig a pápát és a királyt, a *sacerdotium* és *regnum*, az egyház és az állam szimbólumait. Különbség van még abban a tekintetben is, hogy Foerk egy hangsúlyos rózsablakkal egészítette ki a templom homlokzatát, hasonlóan az eredetileg az egyházmegyében lévő aracsi – téglából és kőből épült – romhoz. Tudományos munkáiban erre a bánsági helyszínre – a *háromfonatos szalagmotívum* miatt – többször hivatkozott.¹⁰⁷ A templom más helyein az ős-csanádi ásatásokról előkerült régészeti leletek, többek között oszlopfők, szolgálhattak követendő példaként.¹⁰⁸ Éppen Csanádon járt, mielőtt elkezdte volna a Fogadalmi templom terveinek kidolgozását. 1913. november 30-án írta: *Délben Ócsanádra. Majd december 1-jén: Ócsanád – nincs eredmény! Román részletek.*¹⁰⁹ Ekkoriban írtak az újságok arról, hogy őt fogja megbízni a közgyűlés a templom kivitelezésével,¹¹⁰ és ekkoriban újult meg a *Márkus tér* campaniléje is.¹¹¹ *Mert ha Velence [...] a kampanile, régi dicsőségének e tanújeleinek újjáépítésén fáradozik – mennyivel inkább kellene nekünk, Európa legifjabb nemzetének gondot fordítani ezeréves múltunk méltó kidomborítására.* Ez a gondolata a háború után függetlenné váló, de területeinek jelentős részét elveszítő Magyarországra, és az épülőben lévő szegedi Fogadalmi templomra még inkább igazzá vált. Halála után írták róla: *Nagy szeretettel, lelkesedéssel végzi tervezését, fejleszti ki a terv részleteit és a régi magyarországi román kori hagyományokat óhajtja feltámasztani, mikor e templomot a megszokott németes térhátas helyett az olasz terebb, tágas, színes, diadalmas kialakításúra képzei el.*¹¹² Éppen ezekről a szempontokról beszélt Foerk Ernő, amikor Steindl Imréről emlékezett meg az Országházban.¹¹³

A Dómra tekintve azt láthatjuk, hogy a templom valóban az olasz, lombard stílelemeket – Foerk szavaival, *olasz-román stylus* – felhasználva épült meg,¹¹⁴ abban

106 Az esztergomi „*porta speciosa*” megmaradt oroszlánja. (Képillusztrációval) In: Foerk 1929, 40.; Szőnyi Ottó gondolatai az oroszlánokkal kapcsolatban: *És mégis meg kell jegyeznünk, hogy az oroszlános templomkapuk nem specialitásai az Árpád-kori magyar székesegyházaknak, hisz csak az egy esztergomiról tudjuk és ismerjük az oroszlánokat, sőt az apátsági templomok közül is tudtommal csak a jákin fordulnak elő, míg a karcasai kis templomon a kapu felett vannak. Hanem igenis a lombardiai román templomokon mindennapi jelenségek, pl. a veronai S. Zeno.* In: Szőnyi 1930, 30.

107 Foerk 1926, 113.; Foerk 1929, 25. Az aracsi rom a *Mellékletben* (14.) látható.

108 ős-Csanád felmérési rajzai (1912) vö. Hadik 1998, 76.

109 Napló, 55.

110 Elsőként Glattfelder püspök írt neki ebben az ügyben. 1913. október 17.: *Levél Glattfeldertől – gratulál a szegedi megbízáshoz!* In: Napló, 54.; 1913. november 23.: *Szegedi újságok: a nov. közgy. megbízza Foerk Ernőt a fogad. templommal. Vederemo!* In: Napló, 55.

111 *Il campanile di San Marco riedificato.* In: *Corriere della Sera*, 1912. április 21. 3.

112 M. P. 1934. 47.

113 Vö. Foerk 1927, 306.

114 *A templom a felsőolaszországi, lombardiai téglarchitektúra formáiban épült.* In: Kiss – Tonelli – Sz.

a stílusban, mely a régészettel is foglalkozó – ásatásokat vezető – Foerk Ernő szerint leginkább jellemezte Szent István király korszakát. Ugyanakkor azt láthatjuk, hogy a szegedi *Márkus-téren* lévő székesegyház nem csak külsőleg jellemzi az *olasz befolyás*, hanem beltéri pillérjein is tudatosan jelenik meg a *longobárd szíjfonatos dísz*. Amint már írtuk, 1914. február 24-én nagy nyilvánosság előtt a városházán tartott előadást Foerk Ernő Szegeden, melyről másnap természetesen a *Délmagyarország* is tudósított. Ebből a cikkből megtudhatjuk Foerk szándékát néhány vonatkozásban.

*Ezután a magyar műemlékekről beszélt, amelyek mind azt bizonyítják, hogy az építészet minálunk is produkált elévülhetetlen alkotásokat. Találtak a Krisztus után 4-ik századból is a föld alatt egy templomot, amely háromszög motívumú építmény és a longobárdok művészetét dicsőíti. Ezek pedig innen vándoroltak ki Alam országba és ott terjesztették tovább a kultúrát. A kalocsai és csanádi püspökségek székhelyén Szent István korabeli építkezésekre bukkantak.*¹¹⁵

A tudósító, amint látható, több vonatkozásban nem is értette, miről írt, ezért közölt hibás gondolatokat a *4. századi longobárd emlékekről* és a nem létező *Alam országról*, de őt ez túlzottan nem zavarhatta, hiszen addigra már Foerkkal kapcsolatban a helyi sajtóban megszokottá vált a kritikus hangvétel. Ezeket a tévedéseket Foerk Ernő 1929-ben írt könyve segítségével viszont tisztázhatjuk, vagyis rekonstruálható az is, hogy 1914-ben mit mondott Szegeden, és mit gondolt az épülő templommal kapcsolatban:

*A honfoglalás idejéből építmény ugyan nem, de az annyira jellemző longobárd szíjfonatos dísz sok helyen maradt ránk, így a többi között Aracson, Szekszárdon, Szalaváron és Sziszekén is. Ezen motívum a felsőolaszországi comói és friauli vándorkömvészek és kőfaragók révén terjedt Trentóban egyrészt, Dalmáciában másrészt és Horvátország közvetítésével eljutott hozzánk a Dunántúlra, sőt a IX. és X. század folyamán – tehát még a honfoglalás utáni időkben is – Torontálba és Erdélybe. [...] A polgárosodás folyamata tehát párhuzamosan haladva a térítés munkájával, csakhamar szüksége mutatkozott az intenzív ipari munkának és különösen az építőipar volt az, amely külföldi tanítómesterekre szorult. Ilyen tanítómestereknek kínálkoztak az olasz térítők kíséretében jött felsőolaszországi comói és friauli kömvészek s így magyarázható a legtermészetesebb módon az az erős olasz befolyás, mely monumentális egyházi művészetünk első századaiban konstatálható és pedig előbb és erősebben konstatálható, mint a szomszéd német birodalomban.*¹¹⁶

Szigeti 1927, 241.

115 Az elrontott templomtervek. – Foerk Ernő nyilvános beszámolója. – Schulek nem nyilatkozik. – Egészen rosszak a tervek. In: *Délmagyarország*, 1914. február 25. 3-4.

116 Foerk 1929, 25-27.; Ebben a könyvben Foerk Ernő egy rajzot is közöl (25. oldal) a Szalavári fonatos díszről, melyhez hasonló motívumok láthatóak a Fogadalmi templom pillérjein.; A háromszíjas szalagmotívumokkal ékesített leletekről, amelyek a longobárdok építkezései útján terjedtek el a VII-X. századi egyrészt Felső-Olaszországba és a Trentinóba, másrészt Dalmáciába és Isztriába, sőt Horvátország közvetítésével a Tiszántúlra Torontál vármegyébe, 1926-ban már írt. In: Foerk 1926, 113.

A kupola alatti négyezeti pillérekén ugyanakkor azt láthatjuk, hogy a *longobárd szíjfonatos dísz* – eltérően a többtől – egy-egy stilizált királyi korona motívumát foglalja magában.¹¹⁷ A magyar *királykoronázási ordo* alapján úgy vélem, hogy a meg nem koronázott király trónja ebben a térben lehetett volna, a koronás motívumok tehát ezt a különleges helyszínt jelölik ki.¹¹⁸ Mással nehezen magyarázhatóak ezek a sajátos részletek. Láthattuk, hogy Glattfelder Gyula püspök az építkezések során olyan megoldásokat – többek között a Szent Korona és az apostoli királyi erények (eszme, jószág, erő, oltalom) a szentélyben, a Szent Gellért és Szent Imre oltár, az ószövetségi jelene-tek (16), a történelmi Magyarország vármegyéinek címerei, a rózsaaalakban nemzeti királyaink és a Szent Korona országainak címerképei – kezdeményezett és támogatót, melyekből az ezeréves magyar államiság, az apostoli Magyar Királyság gondolata rajzolódik ki. Köztudottan királpárti volt, Ottó herceg pártján állt a püspök. A legitimisták felkérésére *Ottó-misé*t is tartott a Szent István Bazilikában,¹¹⁹ melyről *Cesare Orsenigo* apostoli nuncius 1927. december 4-én értesítette *Pietro Gasparri* bíboros államtitkárt. *Végezetül Mons. Glattfelder, aki talán még ma is a kormány jelöltje Esztergomra, egy hónappal ezelőtt (november 20-án, Ottó születésnapján), misét celebrált a budapesti Szent István Bazilikában a legitimista párt megbízásából. Ezt a tettet Klebelsberg miniszter nem támogatja, de nem ezért hagyott fel az ő jelölésével.*¹²⁰

Ha ezeket a gondolatokat kiegészítjük még azzal a mondattal, mellyel Glattfelder Gyula püspök megköszönte Foerk Ernőnek a munkáját, akkor megérthetjük, hogy mit szimbolizál a Fogadalmi templom Trianon után. 1930. december 29-én ezt írta a püspök Foerknek: *A magasba emelkedő templom, mely a magyar katolicizmus reménységeit, de az alkotó művész lelkének magas röptét és fejlett ízlését is hirdeti [...]. Glattfelder Gyula prédikációiból kiolvasható, hogy ő mit értett a magyar katolicizmus reménységein: helyreáll a történelmi Magyarország egysége és a nemzet királyt választ magának. Ha ezek megvalósulnak, akkor Magyarország ismét a kereszténység védőbástyája lehet.*¹²¹

117 A *longobárd szíjfonatos dísz*ek a *Mellékletben* (15.). Foerk 1927-es festett vázlatain még sem a vármegyecímerek, sem ezek a speciális longobárd motívumok nem láthatóak, talán a vázlatrajzok kis mérete miatt.

118 A koronázatlan király és királyné trónszéke a budavári *Nagyboldogasszony-templom* főhajójában állt 1916. december 30-án. In: Hegedűs 2012, 74.; Maczó 2016, 28., 94.

119 Az *Ottó-misé*ről vö. MKA 1928, 687-688.

120 *Del resto Mons. Glattfelder, che forse é ancora oggi il candidato Governativo per Strigonia, proprio un mese fa (il 20 Novembre, compleanno di Ottone) cantava una Messa solenne per incarico del partito legitimista nella Basilica di Budapest. Questo atto il Ministro Klebelsberg non lo approva, ma non per questo si é desistito dal proporlo.* In: S.RR.SS., A.A.EE.SS., Ungheria, 1927-1957, pos. 40. fasc. 39. f. 54v. Fontos részlettel zárul a nuncius levele, melyből az derül ki, hogy Klebelsberg miniszter, aki eleinte Glattfelder püspököt támogatta, de nem ezért a tettéért elállt ettől.; Az *Ottó-misé*kről vö. Horváth 2018, 51.

121 Horváth 2017, 75-81.

BEFEJEZÉS

Foerk Ernő életére meghatározó volt, hogy *Friedrich von Schmidt* tanítványaként Bécsben tanult. Ennek és természetesen tehetségének volt köszönhető, hogy *Steindl Imre* – szintén Schmidt tanítványa – alkalmazta őt az Országház kivitelezési munkálatai során. Foerk volt az egyik olyan építész, akinek Steindl megengedte, hogy a vázlatain saját monogramját feltüntesse. Ebben a dolgozatban egyrészt az Országház és a Fogadalmi templom közötti művészeti kapcsolatokat próbáltuk meg bemutatni, amikkel a kutatás eddig egyáltalán nem foglalkozott.

Már az 1900-as évek elején kapcsolatba került *Glattfelder Gyulával*, a későbbi csanádi püspökkel. Kapcsolatuk mindvégig kollegiális volt, tisztelték egymást, ezt jónéhány fennmaradt levél és naplóbejegyzés tanúsítja. Mindketten hazájukat szerető patrióták voltak, talán ennek volt köszönhető több évtizedre szóló együttműködésük. Foerk Ernő szeretett nagyot álmodni, művészetére jellemző a monumentalitás. Ennek leglátványosabb részlete a székesegyház két óriási – *sudaras* – tornya, mellyel eltért a megszokott arányoktól és Schulek eredeti terveitől, mert arra törekedett, hogy föl-szabadítsa magát az *egyed-egy stílusok rabszolgiai utánszólásától*.¹²² 1907-es leveléből kaphattunk választ arra, mi lehetett ennek az elképzelésnek az egyik lehetséges oka. Ha ez a levél nem maradt volna fent, talán megfelelő magyarázatot sem tudnánk adni e kérdésre, mivel naplóbejegyzései általában nem térnek ki ilyen részletekre, viszont előadásokat tartott a templomról. Többek között 1931. május 2-án írta naplójában: *D.u. önképzőkör: A Fogadalmi templom bemutatása*.¹²³ Nem elég tehát csak magára a jelenségekre utalnunk, hanem minden esetben az a feladat, hogy kutassuk, és ha lehetséges, mutassuk be annak miérettéit.

Megállapíthatjuk, hogy Foerknél, a templomépítészetben alkalmazott monumentalitás hazafias gondolkodásával és természetesen mély, vallásos meggyőződéssel hozható összefüggésbe. A számtalan méltatlan támadás és gúnyolódás ellenére eredeti elképzeléséhez – ebben a tekintetben – mindvégig ragaszkodott, és ezzel olyan egyedi formát hozott létre, mely ma teljesen beazonosíthatóvá teszi Szegedet. Nem véletlen, hogy mindenki a Dóm sziluettjét használja ahhoz, ha Szegedre fel akarja hívni a figyelmet. Ragaszkodása kezdeti terveihez, véleményem szerint azzal magyarázható, hogy tisztában volt azzal, ez lesz életének legfőbb műve. Tudta, hogy a Fogadalmi templom évszázadokra meghatározza nemcsak Szeged, hanem az ország arculatát is,¹²⁴ és ez lesz az a templom, amely hirdetni fogja *Glattfelder Gyula* és *Klebsberg Kuno* eszmeiségét, az apostoli királyságot és az ország Trianon utáni remélt feltámadását, ugyanakkor az építész hazaszeretétét és szakrális művészetét, mellyel

¹²² Foerk 1929, 222.

¹²³ Napló, 113.

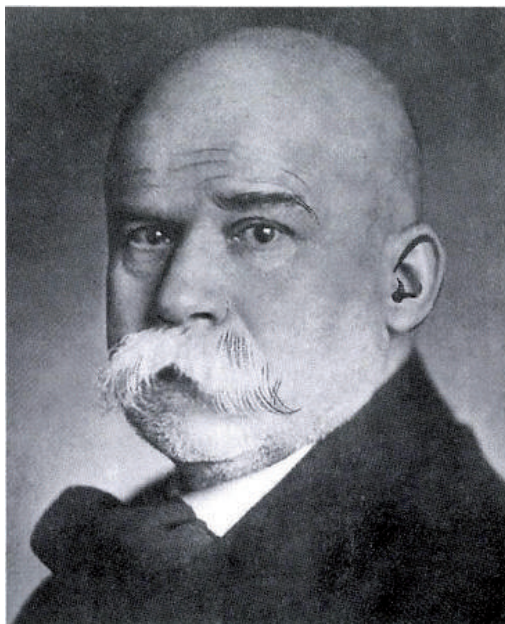
¹²⁴ A korabeli sajtó erről így írt: *A szegedi Fogadalmi Templom tervezésével életének legnagyobb alkotása került megvalósításra, amellyel művészi tudását örök időkre halhatatlanná tette*. In: *A szegedi fogadalmi templom a magyar művészet igazi remeke*. In: *Nemzeti Újság*, 1930. november 4. 10.

az *ezeréves nemzetet* kívánta szolgálni. Nyilvánvaló, hogy a szegedi Dóm és a tér több vonatkozásban az apostoli királyság allegóriája, vagyis egy olyan szakrális tér, mely alkalmas lett volna akár egy esetleges királykoronázás lebonyolítására,¹²⁵ ugyanis Foerk egy olyan templomot alkotott, amely *ország-világ előtt hirdeti a magyarság államalkotó és kulturális hivatottságát*.

Dr. Horváth Gábor
tanszékvezető főiskolai tanár
Gál Ferenc Főiskola Teológiai Kar

¹²⁵ A királykoronázás lehetőségéről: Horváth 2011, 130-131.; Horváth 2012-2013, 45-46.; Horváth 2013-2014, 114-115.; Horváth 2014, 38-41.; Horváth 2017, 75-81.; Horváth 2018, 56-60.

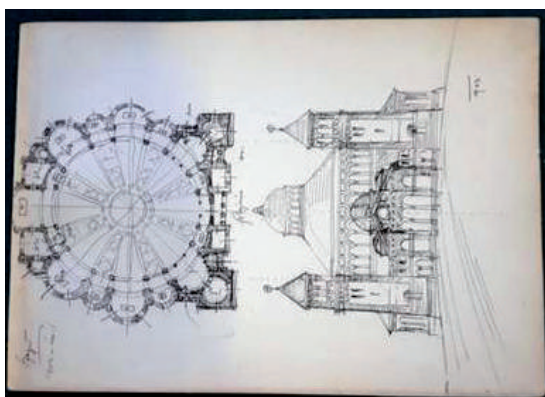
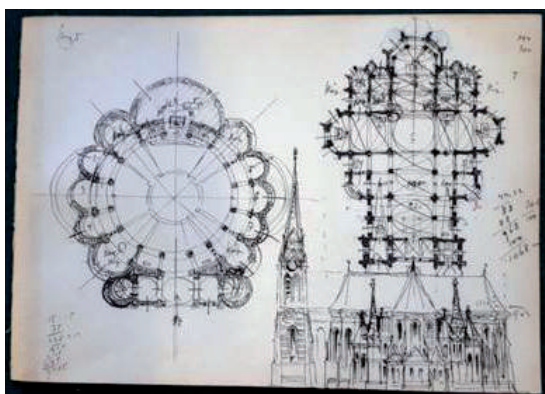
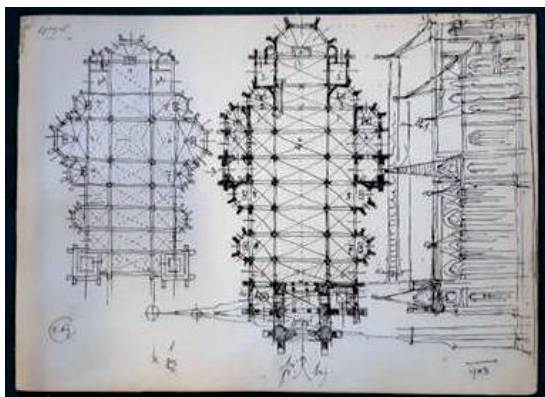
MELLÉKLET

1. Foerk Ernő (1868-1934). 1930 körül. Magyar Nemzeti Múzeum Itsz. 72.279.

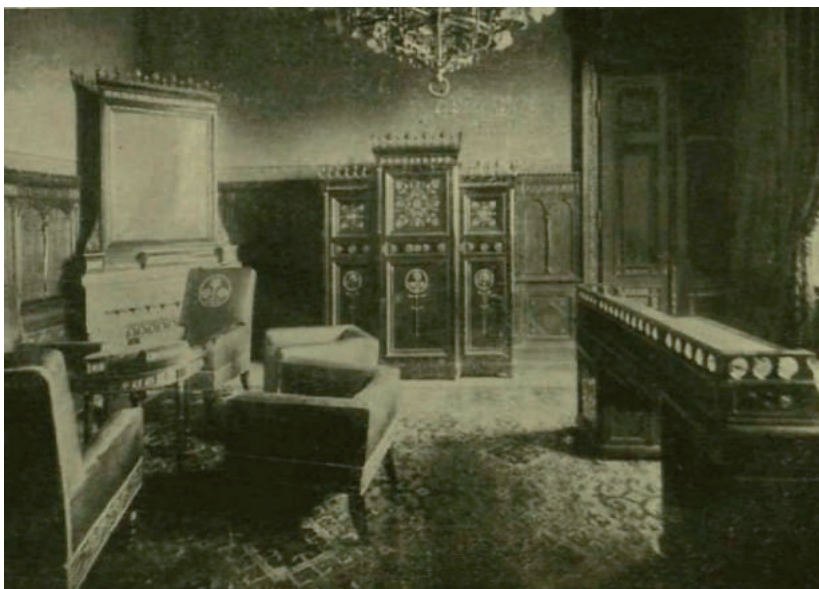
2. Foerk Ernő portréja a szegedi Fogadalmi templom bejáratánál.

3. Foerk Ernő vázlatai a szegedi Fogadalmi templomról.
MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

4. Ruhásszekrény terve az Országházban

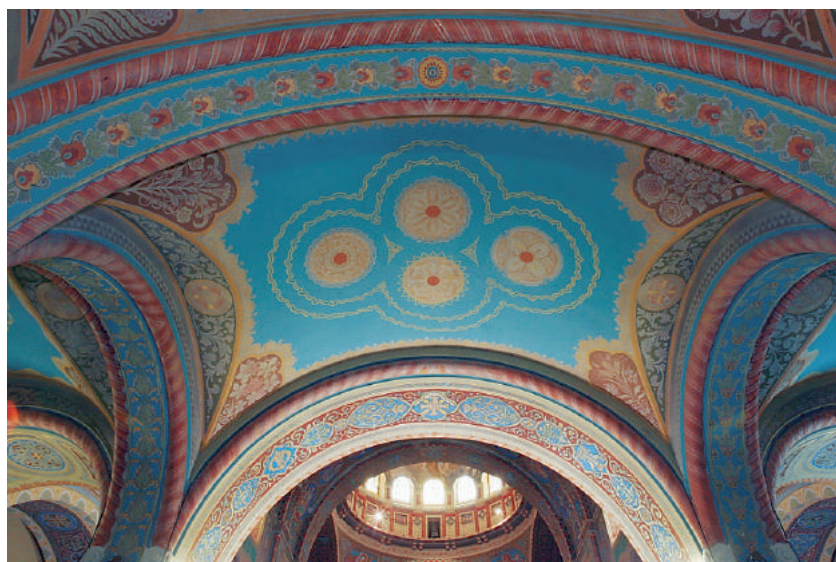
5. A miniszterelnöki dolgozószoba bútorzata

6. A miniszterelnöki dolgozószoba íróasztala
MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

7. A szegedi Fogadalmi templom zenekórusának vázlatai
MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

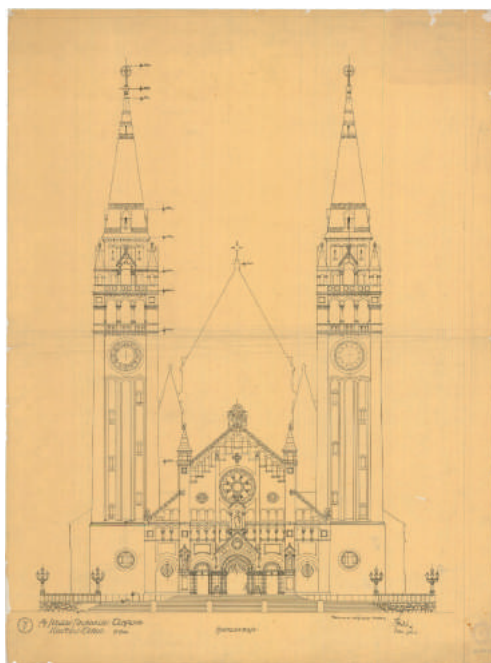
8. A szegedi Fogadalmi templom kórusának dekorációi

9. A szegedi Fogadalmi templom építőtervei. Különlenyomat az „Építő Ipar” 37. évfolyamából.

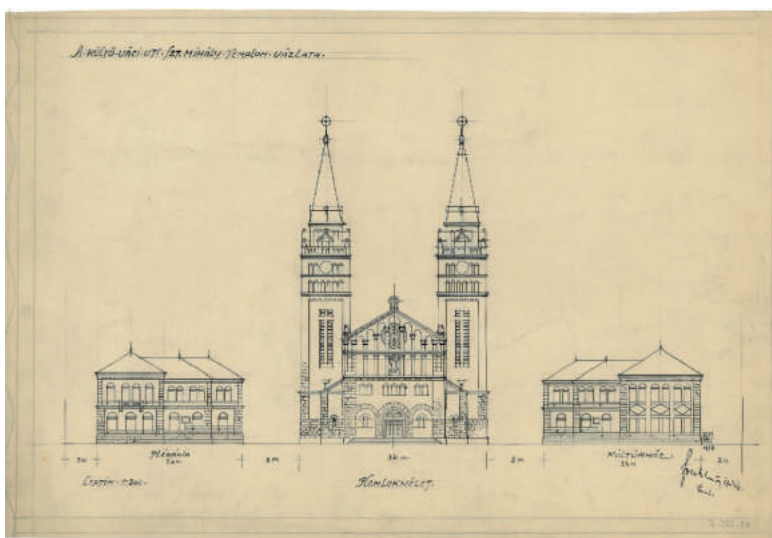

10. A szegedi Fogadalmi templom oldalnézeti terve.

11. A szegedi Fogadalmi templomkiviteli terve, 1:100. Homlokrajz. Tornyok végleges rajza.
Foerk Ernő 1914. július 4.

MÉM, Foerk hagyaték, Budapest, 69_024_12

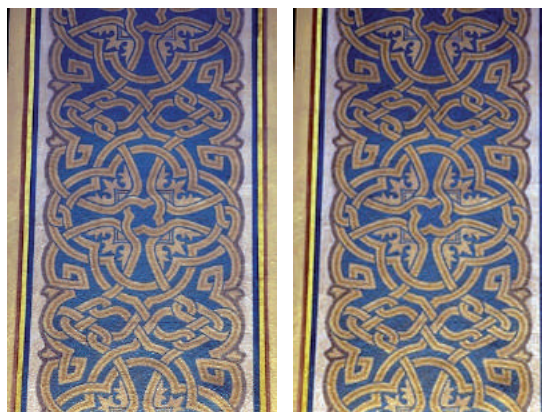
12. A budapesti, tripoliszi Szent Mihály templom vázлата, 1928.
KM, 69.225.5

13. A budapesti, tripoliszi Szent Mihály templom tervrajza, 1929.
KM, 69.225.22

14. Az aracsi rom.

15. Illusztráció Foerk Ernő könyvéből és a szegedi Fogadalmi templom longobárd szíjfonatos díszei.

FÜGGELÉK

1.

Glattfelder püspök levele Foerk Ernőnek Rómából
Autográf kézirat
MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

ROME
GRAND HOTEL DE LA MINERVE
A.DELLA CASA, DIRECT.

SAISON D'ÉTÉ
GR. HOTEL SALUS
BAGNI DI MONTECATINI

Kedves Foerk Úr!

Mielőtt eljöttem volna Budapestről szerettem volna fölkeresni, de nem jutott rá időm, így közlöm tehát mondandómat. Az új szeminárium és a bérház-csoport építése lassan aktuálissá válik, de szükség volna mindennek előtt a Zápolya utcai épület 1:100-as tervére és pontos költségvetésre, hogy a számítást megejthessük. Telbiszszel¹²⁶ erről [fol. 1v] elutazásom előtt beszéltem, de ő csak akkor adhat érdemleges megbízást, ha Foerk Úr precízen megállapítja, mibe kerül a terv és költségvetés, ha a kivitel esetleg nem várt nehézség miatt megakad. Mert ez esetben a költség a várost terheli.

Ha építünk, akkor a 4% tiszteletdíj természetesen az építtető terhe. De a város minden eshetőségre fiks összegekkel akar számolni. Legyen szíves azért Szilárd főmérnökkel [fol. 2r] minél előbb érintkezésbe lépni s ezt a kérdést tisztázni, hogy előre tehessünk egy lépést.

Ha közvetítőleg valami felvilágosítást kíván s hétfőn-kedden ír, az a levél még itt talál (Hotel Minervában).

Szíves üdvözetét küldi

híve
Glattfelder Gyula

Róma, 1913. ápr. 5.

Fel: 913. ápr. 8. (Foerk írása) [fol. 2v]

126 *Báró Dr. Telbisz Károly* (1854-1914) Temesvár polgármestere 1885-1914 között.

2.

Foerk Ernő levele Pálóczy Antal építész tanárnak
Autográf kézirat

KM, 20.604./2.0-15.

Nagyságos Pálóczy Antal építész¹²⁷
tanár Úrnak

H. Lónyay utca
főv. iparrajziskola [boríték, címlap]

Budapest, 1907. november [bélyegző]
Lt. 20.604/2
[fol. 1.]

Árpád emléke

Előterjesztés Budapest fő- és székváros ter. tanácsához

Anonymus szerint 907-ben halt meg a honszerző: tehát 1907-ben ünnepeljük ezeréves emlékét.

Ezen alkalomból ~~egyik szakegyesületünk~~ a M. Mérnök és Építész Egylet minapi ülésén azon eszme vetődött föl, hogy országos agitáció indíttassék egy méltó az alkalomhoz és a nemzethez méltó építészeti emlék emelésére.

Mindnyájunk, kik ezt a mi szép fővárosunkat szeretjük, kik gyönyörködünk páratlan fekvésében és ritka szép természeti bájaiban, melyet eddig még a legbuzgóbb hivatalosságtól bürokratikus művészet erőlködése [fol. 2.] sem tudott tönkre tenni, titokban mégis érezzük, hogy hiányzik ebben a szép harmóniában egy-egy erősebb, férfiasabb alkotás.

Nem mintha hiányában volnánk a kiálló, kiemelkedő épületeknek pontoknak, sőt inkább; annyi a kupola és kupolácska, annyi a torony és tornyocska, hogy ~~épp úgy káosztól csak a sarokra jut legalább egy~~ egyik lerontja a másik hatását s mivel a szem sehol megpihenni nem tud, nyugtalan benyomást gyakorol a szemünkre.

Az egyik balparti városrészt jellemzi ez az elegáns fölizasztott nyugtalanság, pihenőre, nyugvópontra csak a Duna mentén találni, ahol a folyam hatalmas motívum mintegy rákényszerítette a kicsi [fol. 3.] emlékeket a nagyobb alkotásokon, mert itt még a laikus is érzi, hogy bérpalotákkal nem lehet végig beszegni a Dunasort.

És azért látjuk, hogy az egy Nemzeti Múzeumot kivéve az összes igazán monumen-
tális épületünk

127 Pálóczy Antal (1849-1927) építész, városrendező.

Itt áll a Vigadó, hatalmas méreteivel és naiv részleteivel, itt az elegáns csipke kötösbe bújtatott országház száz meg száz tornyocskájával és finom ~~vonalú~~ rajzú kupolájával, itt a széles vonalaival szerencsésen a hegy gerincéhez simuló királyi vár, itt a Mátyás templom és lépcsője – mindmegannyi gyöngye szép fővárosunknak, nem is említve a jobbra-balra elszórt templomokat és a minden magyar ember büszkeségét tevő hidak merész új vonalait és nagy arányait. [fol. 4.] De ezzel szemben mit találunk a város belsejében? Szépen vonalazott utcákban előírás szerint maximálisan 25 mt magas házak húzódnak jobb és baloldalt, az egyöntetűség kedvéért minden utcasarkon egy kupola vagy torony van engedélyezve, máskülönben pedig az egész utcasoron végig ásítózunk a jövedelmezőség szempontjából lehetőleg sűrűn összeszorított ablaknyílások, hellyel-közzel egy szűk mellű balkonnal tarkítva.

Középületeink is, amelyek elszórva találhatók ebben a fegyelmezett háztengerben, mintha alkalmazkodni bírnának az általános fölfogáshoz, veszedelmesen hasonlítanak a bérkaszárnákhoz, méreteiben is, formailag is kiképzésükben semmiben sem különböznek a spekuláció hanyag pompájú alkotásaitól. [fol. 5.] Mintha kiveszett volna építészünkben, többet mondok, mintha kiveszett volna egész közéletünkéből a monumentális érzés. Nem merünk még nagyot gondolni sem, nemhogy cselekednők! Minden alkotás, minden művészi megnyilatkozás annyi előzetes tanácsi bizottsági és hivatalos retusán megy keresztül, hogy mire megszületik, a tulajdon édes apja sem ismer rá saját vérére.

Így nem is lehet csodálni, ha olyan kevés igazán kiváló középülettel vagy emlékművel dicsekedhetünk; mert ugyancsak ember legyen a talpán, ki ennyi jóakaró tanács és hivatalbeli megkörménykezés között szívósan ragaszkodik eredeti eszméjéhez és nem enged a többség vagy a hivatal mindig nyárspolgári felfogásának.

És így magyarázható az a jóleső érzés, melyről mindenki tanúbizonyságot tehet, aki történeti fejlődésű városokban járva, a sok bérkaszárnya tömkelegében egyszerre csak szemtől-szembe látja magát egy ~~ideálisabban~~ monumentálisabban gondolkodó [fol. 6.] nemzedék teljesen individuális emlékével, legyen az városháza, várostartonyja, szobormű vagy más alkotása a saját erejében bízó polgárságnak vagy városi önkormányzatnak.

Ha meg hozzá valami történeti esemény fűződik az ilyen építményhez, méltán irigyelhetjük azt a várost, méltán irigyelhetjük azt a nemzetet, mely ilyen monumentális formában tanúskodik polgári helyes ~~történeti~~ művészi érzéséről.

Minálunk ilyenkor legföljebb valami ülő vagy álló szobor, vagy ritkán egy lovasszobor magasságáig emelkedik a művészi megnyilatkozás hulláma és örülnünk kell, hogy nagyritkán egyik-másik istenadta szobrászművésznünk még a bizottságok ellenére is örökre szóló mesterművet alkot – a nagy átlag itt is borzasztón szegényes, alig hogy magasabb fokon áll, mint az előbb említett utcasarki kupolák nagy sokasága.

Sokszor, nagyon sokszor pedig csak egy kisebb-nagyobb banket keretében intézzük el a dolgot. [fol. 7.] Egyetlen egyszer, az ezeréves honfoglalás emlékévébe gondolt a

kormány merészet és nagyot: úgynevezett emléktornyokat építtetett hazánk különböző történelmi nevezetességű pontjain; de mivel örök időktől fogva a tömeg nyárspolgári érzés mindig a kvantitást teszi a minőség helyébe, ebben sem volt köszönet. A hivatalosan készült tervezett emlékművek, mivel tucattal készültek, tucattal munkára hasonlítanak és, sem művészi kiképzés, sem szerkezeti kivitel tekintetében nem méltók sem az alkalomhoz, sem a nemzethez magához.

Most megint van itt egy olyan jelentős alkalom úgy érezzük, hogy ne megint a nyárspolgárság hibájába essünk, ne a mennyiségre helyezzük a főszólyt, a minőség legyen a döntő! És ha a minőség a fő, ne takarékoskodjunk ott, ahol nemzeti méltóságunk, történelmi érzékünk nyilvánításáról van szó. [fol. 8.]

A nemzeti kormány helyes érzéssel kiragadta azt a legfontosabb momentumot, mely Árpád sírját egy emelendő emléktemplommal örök időkre a nemzet búcsújáróhelyéül avatja. Föltehető, hogy ugyanez a helyes érzék és kegyelet a templom bekerítésében is érvényesül és hogy a kegyelet örve alatt nem fogják túlságosan megkötni a tervező építész kezét, s nem fogják tőle követelni, hogy a huszadik században rab-szolgaliasan kopírozza a tizedik század műformáit, mert evvel csak újólag tanújelet adnánk lelki szegénységünknek.

De amit a kormány evvel lerója tartozását a honalapító irányába, éppúgy a társadalomra is hárul az az erkölcsi kötelezettség, hogy a maga részéről szintén kimutassa kegyeletét; és ha az emléktemplom Árpád sírja felett Óbuda határában, tehát meglehetősen elhagyatott inkább visszatekintő elmélyedésre alkalmas helyen emelkedik, Budapest fő- és székváros, az ország [fol. 9.] szívének kellő közepében, a mindennapi nyüzsgő életből kimagaslóan hirdesse egy másik emlék a késő unokák kegyeletét.

Ne legyen ez templom, ne imádkozni járjon hívja ide Árpád nemzetét, hanem hirdesse fenn és önérzetesen ország világ előtt, hogy „megbűnhődte már e nép a múltat s jövőt.” Hirdesse a jövő polgárainak, hogy végre valahára a magyar nemzet is öntudatra ébredt, hogy ezentúl önmaga akarja intézni sorsát, hogy megunta már az osztrák szövetséges örökös gyámkodását és lekicsinylését.

Legyen ez határkő a nemzet életében, mely hangsúlyozva ezeréves múltját egyúttal új irányt mutasson az előre törő nemzeti életünk hazafias polgári érzésnek az újra erősödő nemzeti életnek.

Ha már most azt nézzük, hogy milyen formában lehetne ezt az érzést [fol. 10.] legjellemzőbben kifejezésre hozni, mintegy önkéntelenül megjelenik lelki szemünk előtt a velencei campanile, il gigante, mint a város szülöttje becézve elnevezte.

Mind, akik ezelőtt még 6-7 15-20 esztendőre láttuk először a Márkus-tér gyönyörű együttesét és most újabban is ott jártunk gyönyörködni, sajnálattal tapasztalhattuk azt a pótolhatatlan veszteséget, mit ez a párját ritkító tér a harangtorony bedőlésével szenvedett. És hogy nem csak a turista érzi ezt a megcsonkítást, hanem a város maga sem tud ellenni legszebb jelzője nélkül, mutatja az az ernyedetlen munka, mely most már közel öt esztendeje szolgál a torony újraépítése körül, mutatja az a szívós akarat,

mely [fol. 11.] a megbízhatlan talaj és egyéb akadályok ezen kellemetlenségei dacára szívósan ragaszkodik létesítéséhez.

Nem is tudnék egyhamar építményt, amely annyi közvetlenséggel hatna az emberre, olyan erősen ragad vésődik az emlékezetébe és olyan felejthetetlen marad előtte, mint a torony. Nincs motívum a művészetben, mely ebben a tekintetben vetekedhetne vele, de nincs is műforma, mely annyira jellemzően kifejezésre hozná az ember magasra törő gondolkodását, és azt a vele született idealizmusát, amely a mindennapi élet ezer nyűgöző kicsinyességéből mindig csak az égiek felé vonzza.

A bábéli torony mythikus ködbe vesző építésétől kezdve mintegy vörös fonál húzódik az emberi idealizmus ezen monumentális [fol. 12.] formába öntött bizonyítéka, az építészet és evvel az emberi művelődés története lapjain fejezetein keresztül – előbb a vallás, majd a polgári önérték, leújabbán pedig a humanizmus és tudomány szolgálatában, bár ez az állítólagos rendeltetés a legtöbb esetben csak ürügyül szolgál az emberi természetben szunnyadó ösztön kielégítésére.

Mindezt előrebozsajtva, gondoljuk el azt a városképet, ha például a Deák Ferenc téri, a váci körút és Károly körút torkolatában a környező bérházak közvetlen szomszédságában 10 méter széles alapterületen emelkedik Árpád tornya a 100-150 méter magasságba, uralva az egész környéket s messze látható a tetők tömkelegében, erősen megkorrigálva a balparti rész amúgy meglehetősen lapos, érdektelen körvonalát; [fol. 13.] gondoljuk el, hogy miként a velencei kampanile ez is elállhat 700 esztendeig, sőt fővárosunk előnyösebb földrajzi fekvését tekintve, mely soha tengerhullámának, föld rengésének kitéve nincs, hasonló jó kivitel mellett elállhat 1000 esztendeig is, és gondoljuk el, hogy ez az emléktorony ennyi ideig hirdetni fogja nemcsak Árpád emlékét, hanem a huszadik század polgárainak kegyeletét és – nem-e olyan perspektíva ez, mely még a nehezebben gondolkodó maradi polgártársakat is fölrázza a rendes kegyeletességéből tunyaságból, fölvilványozza ernyedtet életkedvét és dicsőséges, közös munkára serkentse.

Emlékezzünk és alkossunk!

Mert ha Velence, ez a szomorú özvegységre [fol. 14.] jutott egykori arája a hatalmas tengernek, régi düledező palotái, porladozó kincsei daczán (?) a kampanile, régi dicsőségének e tanújeleinek újjáépítésén fáradozik – mennyivel inkább kellene nekünk, Európa legifjabb nemzetének gondot fordítani 100 ezeréves múltunk méltó kidomborítására, hisz eleget tapasztalhattuk ebben az önző világban, hogy most, mikor ezer éve ütközője voltunk a kelet és nyugat érdekeinek, és végre valahára közeledünk réggen áhított célunkhoz, önálló államiságunk kiépítéséhez, legszívesebben letagadnák nemzeti létjogosultságunkat, legszívesebben kitagadnának a kultúrállamok sorából csak azért, hogy a német „Drang nach Osten” útjában ne álljunk.

Pedig ha eddig el nem vesztünk, ezután sem veszünk el, ha török, tatár és annyi sok véres polgárháború nem tudta kiirtani azt a [fol. 15.] két-három milliányi magyar-ságot, hogy bírna velünk a német, mikor Isten segítségével több, mint 11 milliányira fölszaporodtunk?

Ha egyebet nem, ezt hirdesse az ország szívében, gyönyörű szép fővárosunkban büszkén Árpád tornya.

Vége

Vélemény-vita

Foerk Ernő, építész, felső építőipariskolalcai
tanár
Thököly út 14.

3.

*Keresztes István műszaki főtanácsos levele Szeged polgármesterének
a templom építési munkáinak művezetésével kapcsolatban*

Autográf kézirat

CSML, Szeged Város Építési Terveinek és Iratainak Gyűjteménye
XV. 2.b. 62. d. Tárgy: Fogadalmi templom iratai 1906-1914. év

KERESKEDELEMÜGYI M. K. MINISZTERIUM

Igen tisztelt Polgármester Úr!¹²⁸

Megállapodásunkhoz képest tisztelettel hozom becses tudomásodra, hogy a szegedi fogadalmi templom építkezésének művezetésére vonatkozólag Berczik Gyula¹²⁹ miniszteri tanácsos úr Ő Méltóságával értekeztem és ezen alapon a következő egyöntetű megállapodásra jutottunk:

Nézetünk szerint legajánlatosabb volna a szóban lévő templom építési munkáinak művezetésével Pecz Samu¹³⁰ műépítészt megbízni [fol. 1r] de azon határozott kikötés mellett, hogy a templom teljesen a Schulek tanár készített tervezet szerint építendő és attól önkényes eltérések meg nem engedtetnek.

Budapest 1912. aug. hó 27.

szívélyes üdvözlettel
igaz híved
Keresztes¹³¹

128 Dr. Lázár György (1851-1915) Szeged polgármestere 1904-1915 között.

129 Berczik Gyula (1853-1933) miniszteri tanácsos, majd ügyosztályvezető a Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztériumban, ahol többek között a tervpályázatok feltételeinek megállapításával foglalkoztak.

130 Pecz Samu (1854-1922) építész, műegyetemi tanár, udvari tanácsos.

131 Keresztes István a minisztérium főmérnöke, műszaki tanácsosa, majd főtanácsosa, ahol Berczik Gyula volt az ügyosztályvezető. In: *Budapesti cím- és lakásjegyzék. 1912.* Budapest, Franklin-Társulat,

4.

Foerk Ernő levele a szegedi Városi Tanácshoz
Autográf kézirat

CSML, Szeged Város Építési Terveinek és Iratainak Gyűjteménye
XV. 2.b. 62. d. Tárgy: Fogadalmi templom iratai 1906-1914. év

Szeged Szab. királyi város
Tekintetes Tanácsának
Szeged

A szegedi lapok közlése szerint az alapító letétel okmányában alólírott csak mint művezető szerepel.

Mivel szerződésünk értelmében én nemcsak a művezetéssel, hanem az épület kivitelezésével járó összes művészi és részlettervezési munkákkal is meg vagyok bízva, tisztelettel kérem, hogy ebben az okmányban az én rám vonatkozó rész szabatosabban körülírva, tervezési működésemet is magában foglalja. Mert csak méltányos az, hogy aki az egész műért a felelősséget viszi, ezért ezen szerény elismerésben is részesüljön.

Budapest, 1914. jún. 12.

Foerk Ernő tanár
a szegedi fogadalmi templom
felelős építésze

5.

Foerk Ernő levele Glattfelder püspökhöz a templom kivitelezési munkálataiban
résztevőkről
Autográf kézirat
SZCSEL I. 1. a 3071/1930.

Kegyelmes Uram!

Csatolva küldöm az Excellenciád által kért közreműködők listáját arra a tiszteletteljes, ismételt kérésre, hogy a templom jelentőségéhez mértén mindegyiket egy pár elismerő sorral megörvendeztetni kegyeskedjék.

Nem lévén tagja az egyházművészeti tanácsnak, kérem Excellenciádat, hogy ott is, mint legfőbb fórumnak, teljesített munkájuk elismerését megpendíteni kegyeskedjék.

Excellenciád igaz tisztelője

Foerk Ernő
építész, tanár

Bp. 930. nove. 18.

6.

*Glattfelder Gyula püspök Serédi Jusztiniánnak írt ajánlólevele Foerk Ernő
egyházművészeti tanácsi tagsága tárgyában*
Gépirat, autográf aláírás

SZCSEL I. 1. a 3450/1930.

FŐMAGASSÁGÚ ÉS FŐTISZTELENDŐ BÍBORNOK, HERCEGPRÍMÁS ÚR!

Méltóztassék megengedni, hogy azon tiszteletteljes kérést terjeszthessem elő, kegyeskedjék Foerk Ernő építész-tanárt az egyházművészeti tanács tagjai közé kinevezni. Miután nevezett azon névsorban előfordult, melyet Eminenciád a tanács építész-szakértői gyanánt az első tárgyalás alkalmával a püspöki konferencián említeni kegyes volt, nem tartottam szükségesnek magas figyelmét öreá felhívni. De miután az utolsó püspökkari konferencia jegyzőkönyvéből láttam, hogy a tényleg kinevezettek között nem szerepel, másrészt pedig a szegedi fogadalmi templom megalkotásával Foerk Ernő az utóbbi évtizedek legnagyobb egyházművészeti alkotásával tette emlékezetessé nevét, azt hiszem Eminenciád nem fogja túlzottnak találni azt a kérést, hogy ő is bekerüljön az egyházművészeti tanács tagjai közé.

Fogadja Főméltóságod legmélyebb tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Szeged, 1930. évi, december hó 29-én.

GGy
csanádi püspök

Főméltóságú és Főtisztelendő
Dr. Serédi Jusztinián Úrnak, Bíbornok, Hercegprímás.
Esztergom

7.

Schulek Frigyes Bokor Pálnak írt levele Foerk Ernő terveivel kapcsolatban
Gépirat, autográf aláírás

CSML, Szeged Város Építési Terveinek és Iratainak Gyűjteménye
XV. 2.b. 62. d. Tárgy: Fogadalmi templom iratai 1906-1914. év

Nagyságos
BOKOR PÁL polgármester-helyettes úrnak
SZEGEDEN

Nagyságos Uram!

Becses látogatása után néhány nappal, ígéretem beváltandó meglátogattam Foerk Ernő építész-tanár urat, hogy a fogadalmi templom újabb rajzait megtekintsem. Az ott nyert benyomásaim általában kedvezőek voltak, főleg mert láttam, hogy Foerk úr buzgón foglalkozik a szép feladat változataival.

Időközben azonban megjelent az Építő Ipar című hatilap külön lenyomataként egy képes füzet, melyben Foerk úr „saját” terveit oly módon bocsátja a nyilvánosság elé, hogy szembe állítja vele nem az én elfogadott és kiforrott utolsó terveimet, hanem annak krétával rajzolt kezdetleges stádiumát mutató első vázlatát.

A két terv közötti különbségeknek így célzatos irányú, sőt megtévesztésre is alkalmas bemutatása, személyes ügyé avatja a kérdést és kizár engemet, mint legközelebb érdekelt felet, az elfogulatlan bíráló tisztéből.

Egyébként pedig helyesnek tartanám, ha utódomnak formai nyelvezete kifejtésében szabad kéz engedtetnék. Ezt kívánja nemcsak a mű egyöntetűségének érdeke, hanem a magam érdeke is, aki nem vállalhatok felelősséget az én munkámnak más szellemben való interpretálásáért.

Jól eső bizalmát hálásan köszönve, maradok Nagyságod tisztelő híve

Budapest, 1914. március hó 2.

Schulek Frigyes

8.

Jászay Géza levele Foerk Ernőnek a tornyokkal kapcsolatos viták tárgyában Foerk válaszával a levél szélén
Autográf kézirat

MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

Kedves Tanár Úr!

A holnap kezdődő közgyűlés fogja tárgyalni azon bizottsági előterjesztést, mely legutóbb jegyzőkönyvileg Tanár Úr ittlétekor fölvetetett. Mivel féltő, hogy újra nagy kiabálás lesz és a határozat a régi marad, az ellenzék egyik fő emberével tárgyaltam, aki kijelentette, hogy a legnagyobb, ... kimondott egyezség lesz, ha 1) a Schulek-féle torony teljes egészében, a kis tornyok [fol. 1r] sisakja ehhez hasonlóan megmarad, 2) ha a kereszthajók apszisára a rosetták visszatétnek. Nagyon, de nagyon kérem Tanár urat, legyen szíves ebbe belemenni, mert akkor a kedélyek lecsendesülnek és az építés akadály nélkül, csendben folytatható lesz. Ellenkező esetben úgy én, mint a hatóság és a bizottság folytonos támadásnak leszünk kitéve a Tanár úrral együtt, sőt a Tanár úr annyira, hogy művészi renoméja [fol. 1v] is szenvedni fog.

Tisztelettel kérem, hogy legyen kegyes nekem sürgönyileg beleegyezését nyilvánítani, mert ha nem tetszik ezt elfogadni, én sem a közgyűlésre el nem megyek, sem a jövőben nem teszem ki magamat a bizottságban és egyébütt támadásoknak, csupán amennyit a templom építés egyházi szempontból kíván tőlem, azt fogom nyilvánítani, egyebet nem.

Kiváló tisztelettel.

Szeged, 1914. márcz. 23.

Jászay
v. püspök-plébános

Fel: a bizottság határozatához vagyok kötve
914. márcz. 24. [fol. 2r]

9.

Pillich Kálmán szegedi ügyvéd levele Foerk Ernőnek

Autográf kézirat

MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

Nagyságos Foerk Ernő
állami felsőbb ipariskolai tanár úrnak
Budapest
III. ker. Föld u. 61. sz.
[fol. 1r]

Nagyságos Uram!

Nagybecsű levelét kézhez vettem, nagyméltóságos Jászay püspök úr is, tegnap érkezett sürgönyét elküldötte hozzám.

Amint megírtam a püspök úrnak, úgy is történt, 10 perc alatt lezajlott az egész templomépítési vita.

Gaal tanácsnok előterjesztette a nagybizottság üléséről felvett jegyzőkönyvet, ez el- len Tóbiás bizottsági tag [fol. 1v] megtette indítványát a kereszthajó jobb világítására vonatkozó rozetták, s kisebb méretű mellékoltárok alkotása iránt.

Mely után én jeleztem, hogy Jászay püspök úrhoz intézett sürgöny folytán méltóztatik hozzájárulni.

A Tanács ezen csekély módosítást elfogadta, s a közgyűlés lelkes éljenzése után, hogy az építkezési diferenciák megszűntek, az indítványt elfogadta.

Midőn ezt örömmel közlöm, válaszul becses levelére, egyben csak jelezni kívánom, hogy minden lényegesebb tervváltoztatást, [fol. 2r] mi a kivitelnél felmerülhet, méltóztatnék a Tanács útján közgyűlés elé juttatni, mert lényeges tervváltoztatáshoz, az engedélyt csak is az adhatja meg; azután a szegediekkel könnyen lehet eredményre jutni, ha nem merev modorban, hanem jóindulattal, simán történik a megbeszélés.

Ezek után nekem volna csak egy szerény kérelmem, s ez az, hogy a régi plébánia nagy irodájában czélszerűbb lenne a templom bizottsági üléseket tartani, mert ott minden adat rendelkezésre áll a bizottságnak, azután én ott könnyebben [fol. 2v] megjelenhetnék, nem kellene törött lábaimmal emeleti lépcsőkön keresztül fáradnom.

Most már tárgytalanná vált a szegély és párkánykövek tárgyában hozott tanácsi és közgyűlési határozatok ellen benyújtott fellebbezésem, azt a mai napon visszavontam.

Most már minden akadály elhárulta lévén a munkálatok gyorsan haladhatnak.

Szeged, 1914. márczius 27.

kiváló tisztelettel híve:
Pillich Kálmán

10.

Tóth Lajos szegedi építési vállalkozó levele Foerk Ernőnek
Gépirat, autográf aláírás

MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

Tóth Lajos
építési vállalkozó
Szeged, Zákány ucca 10.
Telefon: 1837
Szeged, 1926. január hó 4.

Nagyságos Foerk Ernő építész tanár úrnak
Budapest

Van szerencsém mellékelten megküldeni a DÉLMAGYARORSZÁG január 3-iki számát, mely a Fogadalmi templomról közli a Tanár úr válaszát és a hozzáfűzött szerkesztői megjegyzést. Egyben van szerencsém értesíteni Tanár urat arról is, hogy Tóbiás László helybeli vas és fémipari szakiskola tanára, aki a december 25-iki interjút adta a Délmagyarország című lapnak a szegedi mérnöki kamara tagja volt, de amikor megtudta, hogy ezen egyesület erősen keresztény irányban dolgozik, tekintettel szabadkőműves voltára, abból azonnal kilépett. Tóbiás építész úrral ezen adatot egyik helybeli kamarai tag bocsájtotta rendelkezésemre azon utasítással, hogy ezen körülményt hozzam *[fol. 1r]* a Tanár úr tudomására.

Maradtam tanítványi tisztelettel

Tóth Lajos *[fol. 1v]*

RÖVIDÍTÉSEK

CSML: Csongrád Megyei Levéltár, Szeged

KM: Kiscelli Múzeum, Budapest

MÉM: Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

MKA: Magyar Katolikus Almanach

S.RR.SS., AA.EE.SS.: Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari – Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltára, Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja, Vatikánváros

SZCSEL: Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár, Szeged

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baldavári Eszter: „Alkotóművész és bújárvakodó tudós ember” Foerk Ernő (1868-1934) születésének 150. évfordulójára emlékezünk. In: *Magyar Iparművészet*, 2018/4. 26-30.
- Berzenczey Domokos: Szeged műszaki létesítményeiről. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, LVIII. kötet, 44-46. szám, 1924. XI. 16. 136-138.
- Bóna István: A népek országútján. In: Szombathy Viktor (szerk.): *A magyar régészet regénye*. Budapest, Panoráma, 1970. 103-139.
- Bóna István: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, Corvina, 1993.
- Dr. Faragó János: *A csanádi Kisebb Papnevelde története Szent Gellértől napjainkig (1030-1925)*. Timișoara (Temesvár), Tipografia „Der Landbote”, 1925.
- Fejér Lajos – Ritter Ignác (szerk.): *Magyar Építőművészet. Magyar Pályázatok. A szegedi fogadalmi templom pályatervei*. 1906. IV. évf. 10. szám, 1-29.
- Foerk Ernő: Egyház-művészet. In: *Egyházi Műipar. Egyházi-Iparművészeti Szaklap*. Budapest, 1909. február 28. X. évfolyam, 2. szám, 17-18.
- Foerk Ernő: Újabb leletek a Viktoria telkén. In: *Budapest Régiségei*, 10., 1923. 74-80.
- Foerk Ernő: Árpád kori templomaink típusai. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közleményének Havi Füzetei*. III. évf. 9-12. szám, 1926 október-december, 113-127.
- Foerk Ernő: Steindl Imre emlékezete. In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. 49-50. szám, LXI. kötet, Budapest, 1927. december 18. 306.
- Foerk Ernő: *A magyar építőművészet rövid története magyar műemlékek nyomán*. Kecskemét, 1929.
- Hadik András – Pusztai László: *Az O.M.F. Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása Foerk Ernő (1868-1934) építész műveiből*. Budapest, 1984.

- Hadik András: Foerk Ernőről és a Magyar Építészeti Múzeumban lévő dokumentumanyagáról. Levelek. Foerk Ernő hagyatéka a Magyar Építészeti Múzeumban. In: *Lapis Angularis II. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. Budapest, OMvH Magyar Építészeti Múzeum, 1998.
- Hegedűs András (szerk.): *Ius coronandi. Koronázási emlékek az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeiből*. Esztergom, 2012.
- Horváth Gábor: „de minden év egyik napján... mindég zárva lesz” Megjegyzések a szegedi Trianoni kapu szimbolikájához. In: *Deliberationes*, 2011/2. 100-140.
- Horváth Gábor: Az Élet kapuja Szegeden. Megjegyzések a Dömötör-torony kapujának szimbolikájához. In: *Deliberationes*, 2012/2-2013/1. 40-52.
- Horváth Gábor: A Nemzeti Megújulás napja és szegedi emlékei. In: *Deliberationes*, 2013/2 – 2014/1. 108-115.
- Horváth Gábor: A Szegedi Dóm és a tér fogadalmi szimbolikája. In: Herczeg Tamás (szerk.): *Tér, művészet, szellemiség. Tudományos konferencia a Szegedi Szabadtéri Játékok háború utáni újraindulása (1959) 55. évfordulója alkalmából, és a Színházi Világnap tiszteletére*. 2014. március 27-28. Konferencia-kötet I. Szeged, Szegedi Szabadtéri Játékok, 2014. 31-41.
- Horváth Gábor: Eszme, jóság, erő, oltalom. Az Apostoli Királyság gondolata Glattfelder Gyula csanádi püspök interpretációjában. In: *Deliberationes*, 2017/2. 33-102.
- Horváth Gábor: Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége: „Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust hordozni.” In: *Deliberationes*, 2018/1. 27-78.
- Jankovich Arisztid: *A Nemzeti Hadsereg (1919)*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kísérőtanulmányt írta: György Sándor. 2019.
- Kapitány Horváth Zsuzsa: *Az Országház díszítőfestésze*. Országközi Séták, Debrecen, 2017.
- Kelecsényi Kristóf Zoltán: *Az Országház szobrai*. Országközi Séták, Debrecen, 2017.
- Kiss Ferenc – Tonelli Sándor Dr. – Sz. Szigeti Vilmos (szerk.): *Szeged*. Budapest, A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1927.
- Kiss Lajos – Németh István (szerk.): *Szegedi kalauz*. Szeged, Gondolat Kiadó, 1957.
- Maczó Ferenc: *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepe Budapest 1916. december végén*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016.
- Dr. Mandola Aladár: A Fogadalmi templom esztétikuma (Az idegen vezető tanfolyamon tartott előadás vázlat.) In: *Katolikus Alföld*, 1936. május 15. 78.
- Megyer József: Séta a szegedi piarista gimnázium körül. In: *A Kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi róm. kat. Dugonics András Gimnázium Évkönyve az 1941/42. iskolai évről az iskola fennállásának 221. esztendejében*. Közzéteszi: Csonka Mihály igazgató. Szeged, 1942. 5-31.
- M. P.: Foerk Ernő. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, LXVIII. kötet, 6-7. szám, 1934. II. 18. 46-47.

- Nikodém Gabriella – Szabó Jenő: *A magyar bélyeg története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2010.
- Pais Dezső: *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a Magyarok Cselekedeteiről*. Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1926.
- Póto János: „...állj az idők végezetéig!” Az ezredévi emlékművek története. In: B. Szabó János – Sudár Balázs (szerk.): *Honfoglalás*. Budapest, Osiris Kiadó, 2018. 607-613.
- Raffay Ernő: *Harcoló szabadkőművesség. Küzdelem a katolikus egyház ellen*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2011.
- Sík Sándor *összegyűjtött versei*. (Sajtó alá rendezte: Jelenits István) Budapest, Szent István Társulat, 1976.
- Szabó Károly: *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről*. Budapest, 1898.
- Szatmári Gizella: *Fény és árnyék. Zala György pályája és művészete*. Budapest, Vitrin Kiadó, 2014.
- Sz. Szigethy Vilmos: *A régi Szegedből az újba. Krónikák emberekről, dolgokról*. Szeged, Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavállalat Rt.
- Dr. Szőnyi Ottó: A szegedi Fogadalmi templom. In: *Magyar Iparművészet*, XXXV. évf. 1932. 26-32.
- Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz 1919-1944*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.
- Varga József: Adatok a szegedi Fogadalmi templom építéstörténetéhez. In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972-1973/1*. Szeged, 1973. 7-18.
- Gróf Zichy Gyula v.b.t.t. Kalocsa-bácsi érsek: A katolikus Szeged a magyar kultúra fellegvára. In: *Szegedi Katolikus Tudósító*, 1931. szeptember 15. 258.